KULTURMINNE
PLAN SMØLA

BYGNINGER OG BYGGESKIKK PÅ SMØLA

llet

Bygninger, byggeskikk og bruk av bygninger på Smøla.

I en fjern fortid var Smøla skogkledd, og det går flere sagn om hvordan skogen på øya forsvant. Trolig var det i den såkalte hollendertiden (fra 1500-tallet og utover) at Smøla ble avskoget. Hollenderne kom med sine skuter og handlet tømmer, og naturlig nok lå Smøla laglig til, slik øya ligger helt ute i havgapet. Det blir jo også sagt at Amsterdam ble bygd på norsk tømmer, så her er det snakk om store mengder tømmer som ble skipet ut fra landet.

I mange hundre år nå har Smøla vært avskoget. Dermed måtte materialer til hus hentes fra andre steder. En omfattende husflytting fant sted; hele hus ble kjøpt «på rot», stokkene merket og tatt ned og fraktet med båter utover til Smøla.

Dersom man spør de eldre hvor husene er kommet fra, får man oftest dette svaret: «Det vart henta inni fjordan en plass». Med det sies det at det er glemt hvor de kommer fra. Men med mange av husene fulgte navnene til de stedene de var hentet fra, og de forteller oss en historie som for oss som lever i dag nesten er utrolig, og viser at avstand ikke var regnet for noe stort problem når det gjaldt å flytte bygninger. Vi kan ta noen eksempler, først et par fra Veiholmen:

1. Huset «Apoteket» ligger nedover veien mot Jettevilla på Været. Folkeminnet kan ha et snev av sannhet i seg, og om Apoteket er det sagt at dette var et nedlagt apotek som har blitt flyttet hit fra Trondheim. Men det viste seg at huset kom fra gården Apoteket under Nedre Mule på Byneset. Det hadde seg slik at fostersønnen på gården, Andreas Haagensen Selsbakk kjøpte og tok med seg et hus fra denne gården da han rundt 1829 flyttet til Veiholmen med sin familie etter et kort opphold på Hitra. Huset var en bygning av tømmer og bindingsverk.
2. «Angelhus» er et svært gammelt navn på Veiholmen og knyttet til hus på Været. I folkeminnet er det sagt at navnet har med framstilling av angler å gjøre. Men i 1740, i et skifte etter Arent Eriksen Oterholmen på Innsmøla står navnet «Peder Angels huus Wejen» blant de som var skyldig penger i boet. Samme navnet står i et skifte i 1752. I skiftet etter Lorentz Mortensen Angell i 1697 i Trondheim står det at han hadde hus og sjøbrygge i Hellesfjorden på Innsmøla. Dette huset kan godt ha blitt solgt og oppsatt på Veiholmen og at navnet fulgte huset. I 1712 finner vi også en obligasjon fra lensmann Norum på Veiholmen til madam Margrethe Angell med pant i hans hus, og da han døde var madam Angell den han var skyldig mest penger. Så her er det flere mulige forklaringer på navnet Angelhus.

På Smøla har vi eller også noen slike eksempler:

1. «Trettvoldskaget» ligger ved Brennskaget i Hopen sogn. I dagligtalen blir det kalt «Trættårskagje'», men gårdsnavnet Trettvold er fra Sunndalen, og forteller oss at det første huset som lå her må ha kommet derfra. Første gangen det er nevnt er ved folketellingen i 1875 da Martha Olsdatter bodde her (hun ble kalt «Vårr-Martha». Martha rodde ofte gjennom et sund der det lå en flu (fløå i dagligtalen), og denne fikk navnet «Vårr-Martha-fløå» etter henne.
2. «Torbugstuen/Torbugstuå» på Ytre Råkholmen. Denne stuebygningen må ha blitt flyttet til Råkholmen rundt 1870, for i 1871 finner vi den første familien som bodde her. Torbugen var en plass under gården Kråknes i Valsøyfjorden og huset, som var en tømmerbygning, er nok kjøpt der, tatt ned, stokkene nummerert, fraktet og bygd opp igjen på Ytre Råkholmen.
3. Grønskaget på Råket. Huset, som var en tømmerbygning, ble flyttet hit av den første brukeren på plassen, Lars Olsen Aakvik, som tok med seg huset fra husmannsplassen Skårbukta, Åkvik i Halsa. Dette må ha skjedd like etter at han giftet seg i 1891 her på Smøla. Huset er ganske nylig revet.
4. «Lergrovikbygningen» på Ytre Råkholmen. Dette må ha vært Smølas største utleiehus noen sinne. Som navnet sier så kom det fra Lergrovika ved Molde. Rasmus Brochmann Parelius (1849-1883), kalt «Silde-Rasmus», handelsborger i Kristiansund og proprietær på Lergrovik ved Molde, eide Ytre Råkholmen og var medeier i firmaet Parelius & Lossius som drev stort med klippfiskproduksjon. Rasmus eide ikke mindre enn 32 fartøyer og drev stort med eksport av klippfisk. Det var nok også derfor han kjøpte Ytre Råkholmen på Vestsmøla som lå laglig til for fiskeri i stor stil. Dermed behøvde han et stort hus til utleie i de store fiskerisesongene, da det kom mange fiskere utenfra til Smøla. Huset kjøpte han i 1869 og planen var nok allerede da at dette skulle flyttes til Ytre Råkholmen. Så man kan regne med at det ble flyttet hit rundt 1870. Det ble utleid til familier på stedet, det bodde jevnt 3 og 4 familier i huset, samt at det i sesongene bodde mange tilreisende fiskere. Betsy Mortensen f. 1921 fortalte dette om huset fra tiden det stod på Råkholmen: «Stua var kjempestor. Oppe på loftet var det briskar langs veggane, der var det dei sov dei tilreisande fiskarane. I midten av stua var det ein diger oppmura eldstad, ei grue, ei for søre delen av stua og ei for nørdste delen. I midten av bygninga var det to store stuer, og i andre delen var det likeeins». Familien Parelius må ha vært mye på Råkholmen, for en av deres døtre, Johanne (Hanken) Parelius, gift Astrup, som ble bosatt i Kristiansund og var lærer og barnebokforfatter, har skrevet en Smøla-sang som vitner om kjærlighet til øya. Lergrovikbygningen er nå borte, deler av den finnes i et hus som Iver Neerland bygde på Dyrnes.

Lergrovika ved Molde rundt 1869. Den store bygningen ble flyttet derfra til Ytre Råkholmen på Smøla rundt 1870.

"Lergrovikbygningen" her til venstre, etter at den ble flyttet til Ytre Råkholmen og ble rødmalt.

Ellers er mange bygninger flyttet på når øyer og holmer ble fraflyttet, altså innen Smølas egne grenser. Når det gjelder bygningsskikken ellers kan vi ta med at inngangene på husene oftest ble lagt mot øst, dette pga av værforholdene og at mange hus hadde sponlagt sørveggen, en vegg som oftest var uten vinduer. Dette pga harde værforhold, men nye spon måtte legges med jevne mellomrom. Derfor ble eternitt et

kjærkomment materiale på sørveggene da det kom som byggemateriale. Etter hvert forsvant også torvtakene på husene.

Den eldste bebyggelsen på Smøla er på innersida av øya. På Edøya og på Kuli er det store gårder, og de eldste våningshusene på innersida av Smøla er på størrelse og fasong som trønderlånene. På 1500-tallet var det klyngetun, helst nede mot sjøen, med mange hus; bl.a. stabbur, låve og fjøs, eldhus, stall, sauefjøs, grisehus og naustbygninger. Altså spesialiserte bygg. Det var tettbygd med trange smått mellom husene. Og etter som folketallet vokste utvidet klyngetunet seg. Slike gårdstun finnes knapt igjen i dag, men vi kan finne gårdsbruk som fremdeles har flere spesialiserte bygg, så som stabbur, fjøs, grisehus osv. Også på vestsiden av øya kan vi finne dette, f.eks. Utigarden i Skarpnesset som har flere slike bygninger som er i SEFRAK-registeret over verneverdige bygninger.

Etter som folketallet vokste, utviklet det seg et husmannsvesen. Små plasser ble utskilt og bygslet fra hovedbrukene og fiskerbondekulturen utviklet seg. I sammenhengen med utnyttelsen av havressursene ble det også på slike plasser spesialiserte bygg. Siden jordflekken var liten, ble også fjøsene små (det holdt med plass til et par kyr). Dyreholdet var lite, det var mest snakk om at husholdningene holdt seg selvberget med melk, smør, ull osv. Fiskeriet var den absolutt viktigste leieveien, og små naust og brygger var derfor viktige bygninger på plassen. Her på Smøla er det aldri langt fra sjøen, men det var viktig å ha en lun havn, og naust ble lagt der det var dyp nok sjø til at båtene kunne legge til også når det var lavvann.

På fiskeværene utviklet det seg i en noe annen retning. Væreiersystemet, som tidlig utviklet seg her ute (jmf. Aspa-ætta sin betydning allerede på 1500-tallet på Veiholmen) spilte en meget stor rolle også i utviklingen av byggeskikken. Væreierens status viste seg også i at han med sin familie bodde i store og bekvemme hus, mens hans husmenn bodde i små «hytter» i den første tiden. Folk bodde i røykstuer og sengestuer. Disse var helst under samme tak. Oftest var de sammenbygd med en gang (kalt fordør) mellom årestua og sengebua. Ofte var det også en kleve imellom med dør inn til årestua. I skiftene etter folk på værene ble allikevel de to stuene vurdert økonomisk hver for seg, og vi kan, ved å sammenligne flere skifter, se at sengestuene ble taksert høyere enn røyk- eller årestuene. Sengebuene kunne være i en eller to etasjer, mens røykstuen av naturlige grunner (her var det ildsted med ljore i taket) var i en etasje. I første etasje i sengebua var det gjerne oppbevart korn og andre matvarer, mens det i andre etasje var senge- og klesrom. Etter hvert som utviklingen gikk, ble disse husene slått sammen, og første etasje i sengebua ble kalt kove, dette ble begynnelsen til det som etter hvert utviklet seg til et kjøkken. På værene her ute må vi regne med at disse husene var meget små og det var tettbygd. Derfor finner vi også i kirkeboka at det ikke så sjelden hendte at barn ble ligget i hjel pga tettboddheten.

På værene var det kun fiskeriet folk var avhengige av, og slo det feil ble det hungersnød. Fra Napoleonskrigens tid, i årene før 1814, da det var englandsblokade som sørget for at folk ikke fikk korn og det attpåtil var «grønnår» (uår med mye nedbør) i landbruket, samt at fisket slo fullstendig feil, døde folk på værene av sult, eller «av mangel» som presten skrev i kirkeboka. Folk døde i sine senger, på veien, i båtene, og de unge prøvde å ta seg inn til fastlandet for om mulig å skaffe seg arbeid for å overleve. Dette er godt dokumentert i bygdebøkene for Smøla (bind 7). Sogneprest Augustinus Meldal Gaarder skriver i Edøy kirkebok i slutten av 1814, da han oppsummerte de siste årene: «Mangel paa Fødemidler var vistnok især i Værene en medvirkende Aarsag til mange Menneskers død».

Men etter hvert som velstanden økte også blant fiskeribefolkningen på værene ble større hus innkjøpt fra andre steder og bygget opp igjen. Det var trangt om plassen både på Brattværet, Odden, Hallarøya og Været på Veiholmen, og der det var noe utmark for dyrehold, var det væreieren som disponerte den. Han eide hele fiskeværet og kunne bestemme hvor og hvordan folk skulle bo og leve. Og det hendte at folk ble kastet ut av sine hjem dersom væreieren var misfornøyde med dem. Han bygde også store losjihus (både Brattværet og Veiholmen hadde ei «Romsdalsstue»), og det er fortalt at det var så trangbodd at en ungdom klagde over at det han måtte ligge med føttene utenfor trappehullet!

Ikke før først på 1900-tallet fikk værfolket kjøpe tomtene der husene deres lå.

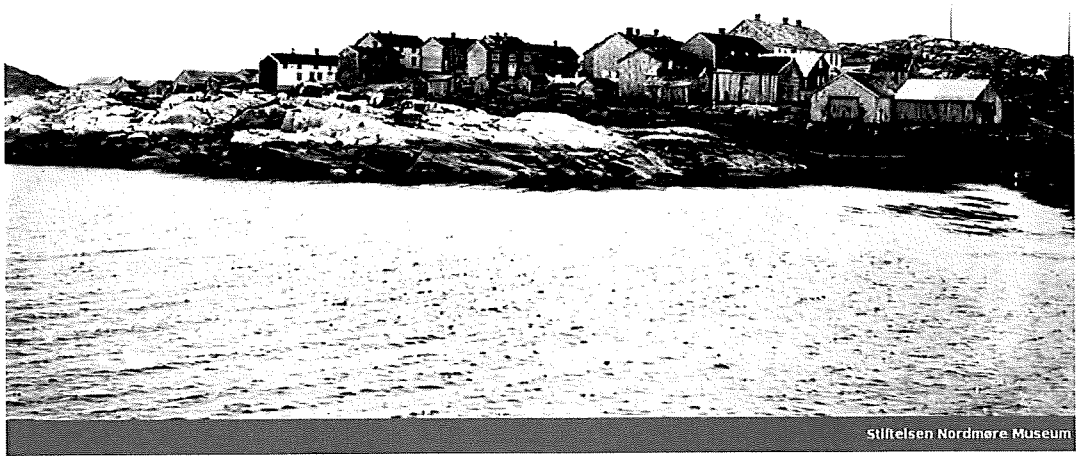

Brattværet først på 1930-tallet. Vi ser at "Går'n" der væreieren bodde er en stor bygning (25 m lang), mens husene i Grenna (nærmest i bildet) ennå er forholdsvis småe.

Også på de mange øyene på Sørsmøla, der det kunne dyrkes en liten jordlapp, har det i lang tid vært bosetning. Disse øyene hørte til under de større fiskeværene, så der bodde det fiskebønder, som måtte levere fisken sin til væreieren etter priser som han avgjorde.

Bebodde øyer på Sørsmøla. Vi ser Karlsholmen bak til venstre, og i framgrunnen ser vi deler av Ringsøya.

De gamle stavkirkene på fiskeværene.

På de store hovedværene, Odden, Brattværet og Veiholmen var det annekskapeller. Disse kapellene var i tre og var små stavkirker. Vi vet ikke når kapellet på Odden ble bygd, men trolig sist på 1400-tallet. Kapellene i værene ble bygd pga stor økning i folketallet, og det var en kapellan som betjente disse kirkene, som i den første tiden bodde på Brattværet, men som etter hvert flyttet til Dyrnes. Om kapellet på Odden vet vi ikke så mye annet enn det en kommisjon i 1661 skriver om den. Der kommer det fram at den var bygd av stavverk med bordkledning innvendig og at det var tak av bord uten tårn. Det var behov for ny tjærebreing utvendig, også på våpenhuset. Det kom fram at vedlikeholdet innvendig var godt, men utvendig måtte det reparasjoner til dersom kapellet ikke skulle falle ned. Og først på 1700-tallet blåste kapellet ned, for aldri å bli bygd opp igjen.

På Brattværet endte det likeens med det første kapellet som stod oppe på Kjerkbakkan. Det er nevnt første gangen i skriftlige kilder i 1589, og var bygget av stavverk og var uten tårn. Men dette kapellet blåste også ned først på 1700-tallet. Det andre kapellet, som vi antar ble bygd ca. 1709, ble bygd omtrent på samme tomta som Brattvær bedehus nå står på, og det var bygd av tømmer. Om dette kapellet er det skrevet utførlig i Smøla bygdebok bind 7, fra s. 77. Det ble nedlagt i første halvdel av 1880-årene og auksjonert bort. Kapellet på Veiholmen ble også trolig bygd på 1400-tallet og var trolig av samme fasong som kapellene på Odden og Brattværet. Om dette kapellet er det skrevet svært utførlig i Smøla bygdebok bind 8, fra s.

En av brudestolene fra gamle Brattvær kapell.

164. Dette kapellet ble revet en gang etter 1750, da det i 1749 ble bygd ny kirke på Hopen. Av utstyr som er bevart etter de to kapellene på Brattværet og Veiholmen som har kulturhistorisk verdi finnes det ennå noe. Fra kapellet på Brattværet finnes en brudestol i barokkstil og et sølvkrusifiks (begge deler i privat eie), samt et krusifiks som nå er plassert på prekestolen i nåværende Brattvær kirke. Dette krusifikset har trolig tilhørt en såkalt kalvariegruppe, og er trolig laget en gang mellom 1400- tallet og 1600-tallet. Fra Veien kapell (Veiholmen) finnes alterskapet og døpefonten. Sistnevnte er nå plassert i Hopen kirke, og er fra andre halvdel av 1600-tallet. Alterskapet er nå i Universitetets oldsaksamling i Oslo og er laget i Tyskland (Lübeck?) ca. 1520. I bygdeboka finnes det utførlige nedtegnelser om dette skapet og om døpefonten. Når det ellers gjelder bygninger fra gammel tid er dette også utførlig skildret i bygdebøkene (bind 5, s. 58 og bind 8, s. 197).

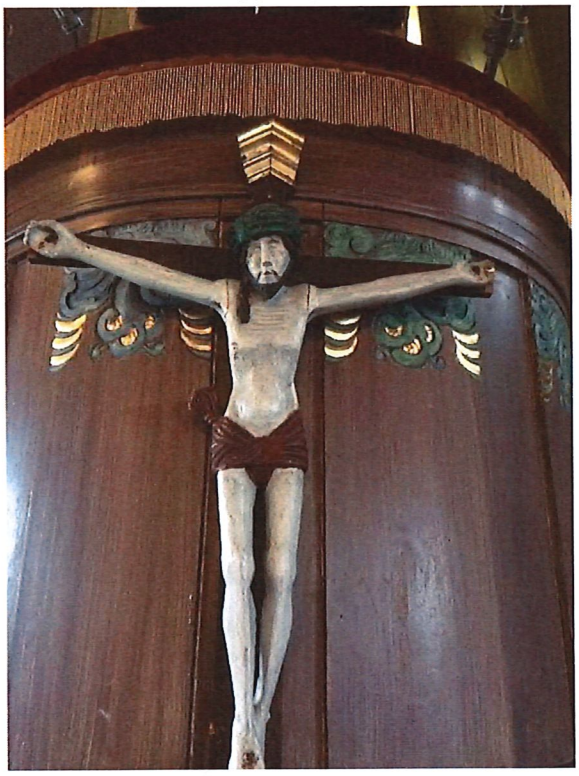

Krusifikset fra det gamle Brattvær kapell.

Edøy gamle kirke brant ned etter et lynnedslag den 14. januar 1887. Her ble noe reddet ut av det gamle interiøret; altertavlen (som ble sendt til Kristiansund museum og som brant da byen ble bombet i 1940), to skipsmodeller (en fregatt og en brigg), to lysestaker, en krakk, samt kalk og disk. På kalken og disken står følgende inskripsjon: «Denne kalk og disk haver Jacop Michelborg og Maren Michelsdatter gifen til Edø kirke 1619». På lysestakene står inskripsjonen: «Foræret af Johan C. Holck til erindring om at min fader Søren H. Holck har været prest til denne menighed i 30 aar». Krakken er fra 1754. Alle disse tingene har stor kulturhistorisk verdi.

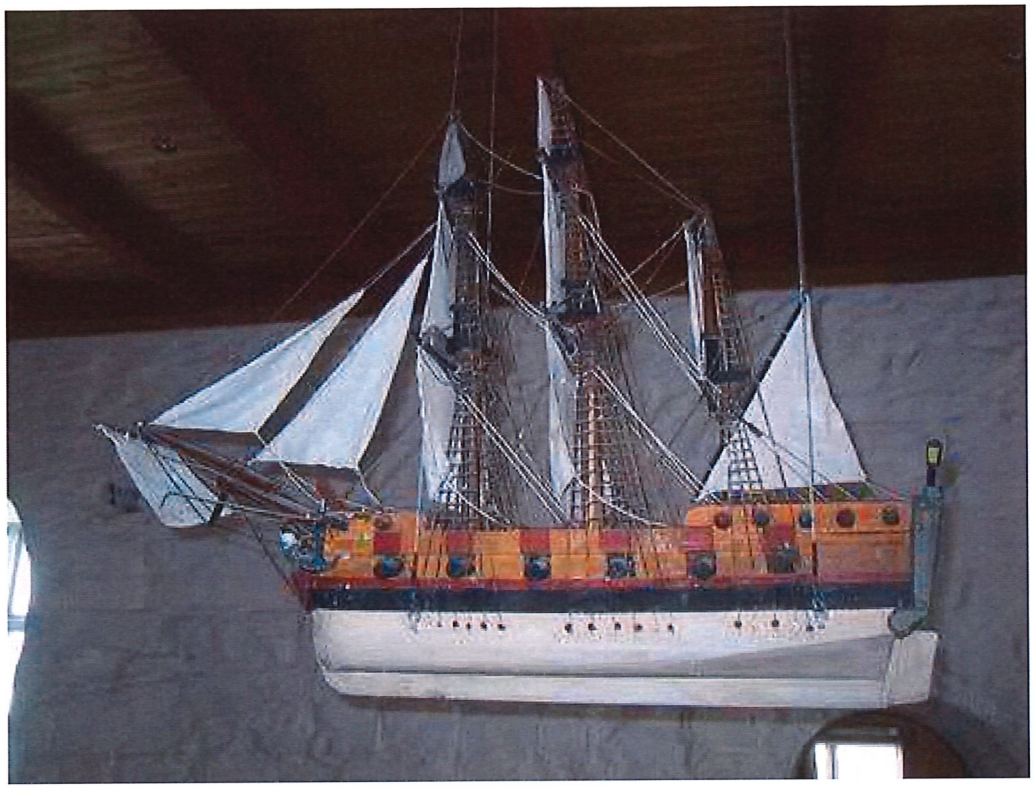

Skipsmodellen, gitt som gave til den gamle Edøy kirke av Hans Rasmus Falch Gjøen i 1810.

Seterdrift og sommerfjøs.

Seterdrift er noe som de fleste forbinder med innlandet og fjellet. Men også her på kysten har det vært setre eller støler. Navn som ennå er i bruk vitner også om gammel seterdrift her ute på Smøla. Sætran (trolig brukt som setre for Hopen i gammel tid), Jøstølen (trolig støl/seter for brukerne på Jøa) og Stølen forteller oss at seterdrift er noe gammelt også her. Vi vet at det har vært setre i Lervika og Ersneset og Klakkan hadde felles seter ved det som i dag kalles Stølen. Den setra som ble nedlagt sist er setra for Nigarden på Dyrnes som drev denne i felleskap med Myllågarden i Skarpneset. Dette hadde nok sammenheng med at en av sønnene fra Nigarden i 1856 tok over Myllågarden. Dermed ble det samme slekta som drev denne setra, nemlig Hals-slekta. Setra lå i Sæterdalen ved Kattuggelmyra, og brukerne gikk enten opp dit gjennom Dyrnesdalen eller ved Langvatnet. Etter at setra ble nedlagt var det populært å legge skoleturer opp til ruinene etter setra. Meinhard Skarpnes (1906-1996) fortalte at budeiene hadde hver sin uke på setra. Seterhusene bestod av to bygninger; et lite sel (skjyl) og et fjøs. Fjøset hadde vegger av stein og torvtak, mens selet var bordkledd av stavverk. Selet var veldig lite med plass til ei lita grue og en brisk for budeia. Der var også inngangen som vendte mot øst. Men det var avdelt med ei lita bu der melkeproduktene ble lagret og laget til ost eller smør. Nedenfor setra rant en liten bekk, der var det utgravd

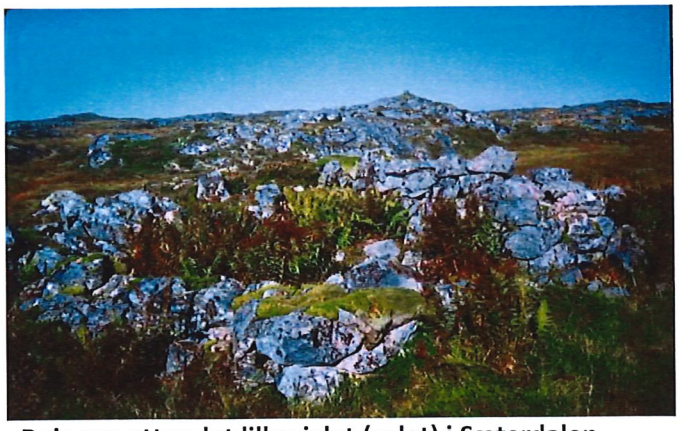

Ruinene etter det lille sjylet (selet) i Sæterdalen.

noe slik at det ble plass til å sette trebøttene med melk slik at melka holdt seg kald og frisk. Meinhard fortalte at hans mor, Mathea (1866-1963) hadde fortalt ham at hun var med som gjeter og hjelp for budeia da hun var barn, og at det var mye gåing i terrenget for å gjete og for å jage hjem kyrne. På sensommeren var det ekstra vanskelig å få dem hjem pga en slags sopp som kyrne var ville etter. Lørdagene var festdag, da kom det folk for å hente hjem melkeproduktene, og de hadde med seg fersk fisk, poteter og flatbrød til budeia. De som kom fikk servert rømmegrøt eller «rømbonkje». Vi vet ikke når denne setra ble nedlagt, men trolig på slutten av 1800-tallet. I alle fall er det fortalt at stavverk og stokker ble tatt ned til Dyrnes og benyttet som materialer i naustbygninger.

Ruinen av steinfjøset i Sæterdalen.

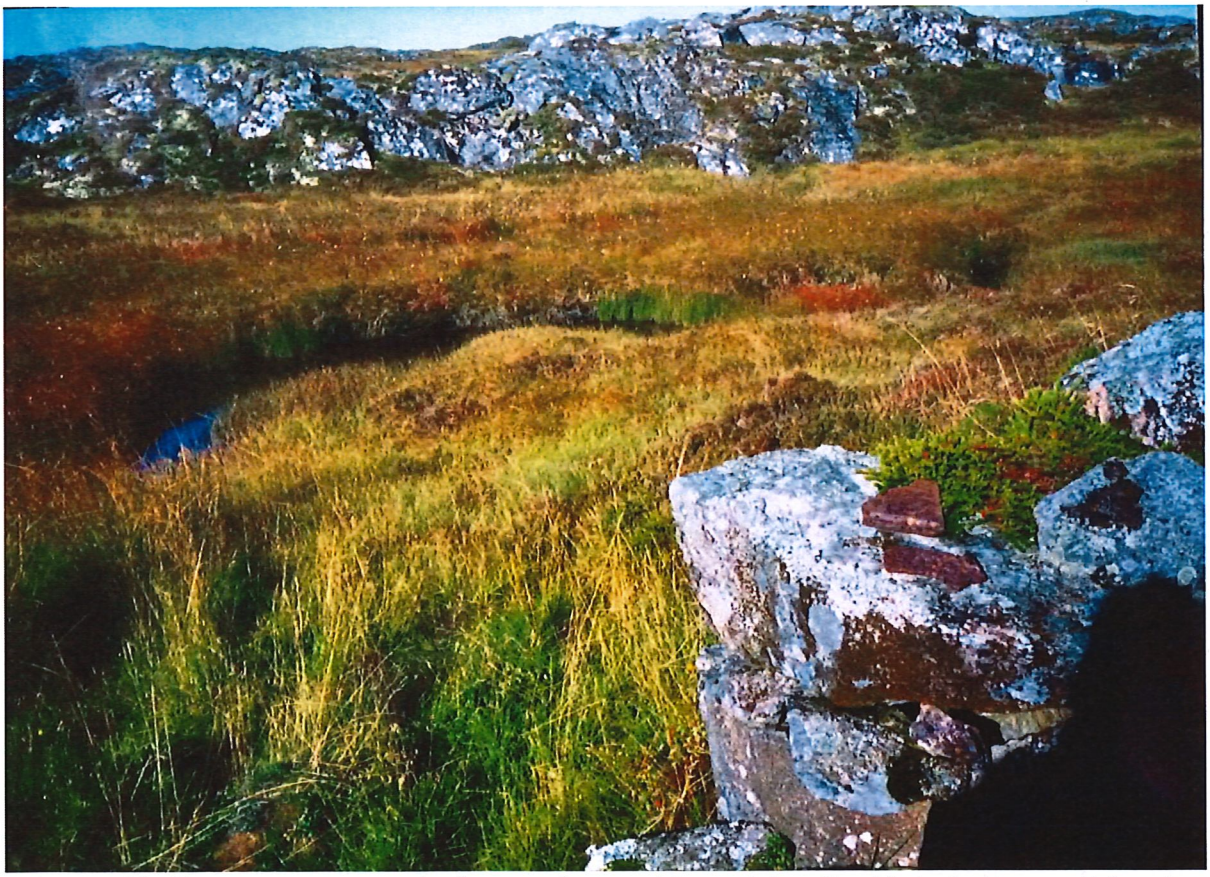

Her ser vi bekken som renner nedenfor seterhusene i Sæterdalen. Her ble trebøttene satt for at melka skulle holde seg kald.

Sommerfjøs har det vært mange av på Smøla, og disse var for det meste bygd av stavverk og var ikke så store. Når dyra var på utmarksbeite var det enklere å ha et sommerfjøs i nærheten enn å jage krøttera hjem.

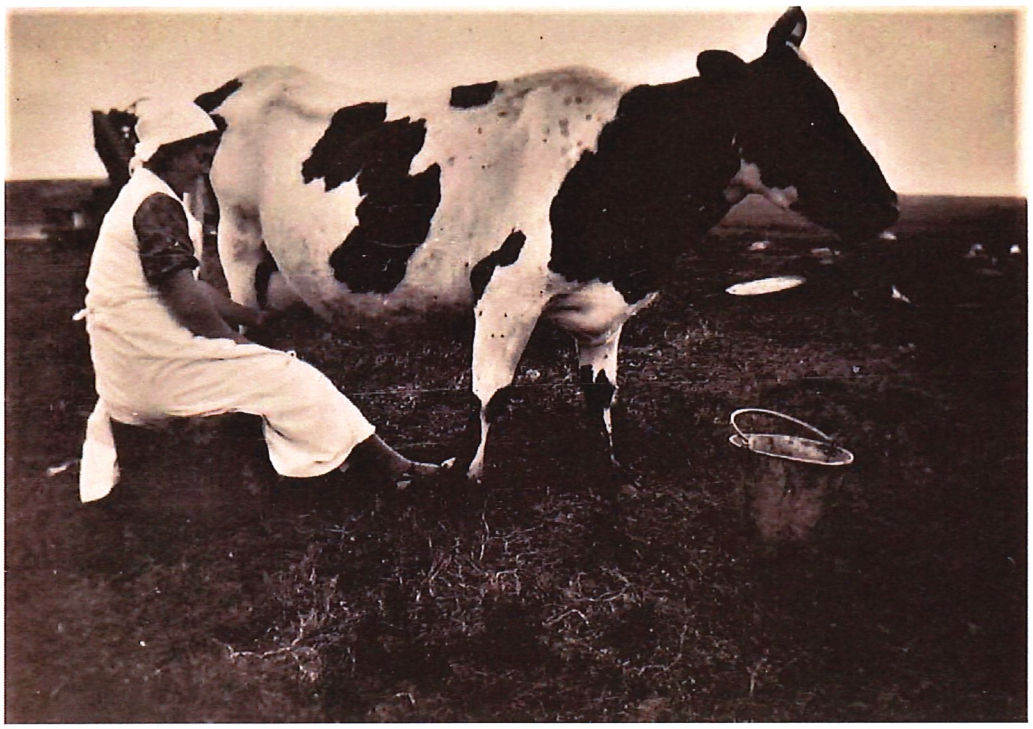

Det var vanlig å melke kyrne ute om sommeren, vel og merke dersom det var godt vær. Her er det tjenestejenta Anna Josefa Reirå som skal til å melke kua "Lundesol" på Kvilarhaugen på Frostadheia en gang på 1940-tallet.

I sommerfjøsene var det båsrekker, og størrelsen på fjøsene varierte etter hvor stor gården var og hvor mange kyr bruket hadde. Nå er det for det meste bare tufter igjen av sommerfjøsene, men noen står enda.

Eldhus.

Her ute har det vært mange eldhus, men kun noen få er tilbake. Eldhuset eller størhuset var et lite hus som ble benyttet til både vasking og baking. I fra gammel tid var det et ildsted i eldhuset, der det ble bakt brød på ei bakstehelle. Røyken gikk oftest ut gjennom en ljore i taket, men det kunne også være ei pipe. Utstyr til klesvask var også oppbevart her i eldhuset. I forbindelse med baking var det også et bord, spesielt benyttet ved flatbrødbaking. Helt fram til rundt 1900 var det egne bakstekoner som dro rundt i bygdene og lagde flatbrød til folket på gården eller plassen. De fleste eldhusene var bygd i stavverk med et enkelt rom, men noen av eldhusene var i laftet tømmer.

Husmannsplassen Nedre Vollan under Råket med våningshus, fjøs og eldhus. Bildet er tatt i 1963 av Widerøes flyselskap.

Nedre Vollan i 2017, dessverre en plass i sterkt forfall. Eldhuset til høyre i bildet. Våningshuset ble kjøpt «inni landet» og flyttet hit av første husmannen her, Karl Knutsen Vestad rundt 1855. På plassen hadde de sauer, en gris, høner og ei eller to kyr. Husdyrholdet ble avviklet først på 70-tallet, da den siste kua, «Ramfjør» ble sendt til slakteriet.

Stabbur.

Stabbur eller Bur som det gjerne ble betegnet som her på Smøla, har det også vært en god del av. Ennå i dag er det en del stabbur, også på fiskeværet Veiholmen. Enkelte stabbur ble kjøpt «inne i landet» og flyttet hit og brukt til bolighus. På Brattværet var det et slikt lite stabbur der det bodde en familie, og det gikk under navnet «Buret». Stabbur ble brukt til lagringsplass for matvarer, mel, saltet kjøtt og fisk. Det er oftest i et rom, men kan også være oppdelt i to. Kroker i taket til opphenging av kjøtt hørte med. For å unngå at mus og rotter kom seg inn i stabburet ble det satt på steiner eller stolper i hvert hjørne av bygningen, ca. 1 til 1 ½ meter over bakken, samt at det var et mellomrom på ca. 30 cm mellom det øverste trappetrinnet og inngangsdøra. Ble det brukt steiner, var det svært viktig at de hadde en utforming som gjorde at mus og rotter ikke kunne klatre opp og inn i stabburet.

Våningshus og stabbur på Rangneset.

Bildet til høyre: På Veiholmen er det også flere stabbur ennå i dag.

En husmannsplass som ble til stabbur.

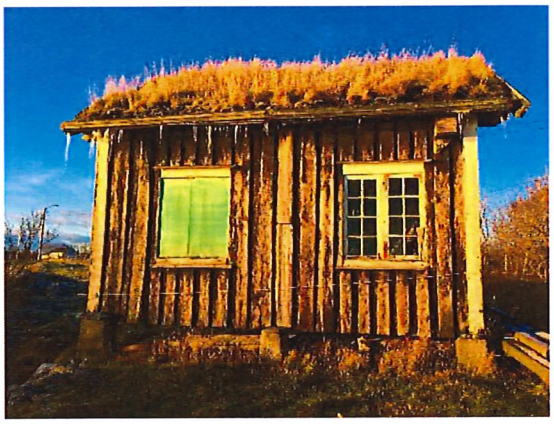

Stabburet i Vikja på Jøstølen, tidligere våningshus på husmannsplassen "Plassen på Jøstøløya/Strømøya.

Noen stabbur har, som sagt tidligere, vært brukt til bolighus. I Vikja på Jøstølen står et stabbur som har vært flyttet fra Jøstøløya/Strømøya, der det var en husmannsplass som gikk under navnet «Plassen», og der det bodde en familie som fikk bygselseddel i 1863. Ved folketellingen i 1865 bodde det fire personer i huset, og to år etter fikk husmannen og kona et barn. De hadde i 1865 1 ku og 3 sauer og sådde ¼ tønne poteter, det var alt. Som vanlig var, var fiskeriet hovedinntekten på det lille bruket og det kan ha vært et lite naust nede ved sjøen.

Slik den gamle stua nå står som stabbur i Vikja har det vært lite forandret. Når man kommer inn døren er det en liten gang. Utenom gangen er det to rom i den lille bygningen, i det største rommet går det en trapp opp til et lavt loft. Det har vært sengebrisker (køyer) mot veggene. Deler av huset kan være eldre enn fra 1860-årene og må ha vært flyttet til Strømøya av Johan Martinussen Sandvær som var første brukeren.

Festeseddelen datert 29. nov. 1863, og skrevet på Jøstølen antyder at det ennå ikke er hus på plassen: *«Byttet er opgaaet og mærket efter Overenskomst. Foruden Huse. Husmanden nyder fri for sine Kreature i lag med Gaardens*

Inngangspartiet på stabburet.

Kreature. Brændfang tager han i Gaardens udørkede Myrer for egget Brug». Husmannen måtte også arbeide pliktarbeid, *«12 dagers Arbeide i Aandens tide, 1 dags Feding (gjeting) 1 ugge og hver fjerde Dags Søndag».* Pliktarbeid var ellers helt vanlig langt inn på 1900-tallet for husmennene her ute, selv om det vanligste var 3 dagers pliktarbeid i torvonna og 3 dagers pliktarbeid i slåttonna, altså det halve av det husmannen på «Plassen» på Jøstøløya/Strømøya hadde.

For å få et inntrykk av de som bodde der da huset stod på Strømøya, kan vi ta med at Johan, som var født på Straumen i 1833 var gift i 1859 med Emilie (Emeria) Corneliusdatter f. 1828 på Monsøya. I 1865 var det dette paret som bodde i huset, sammen med ugift, losjerende fisker Johan Olsen f. 1838 i Edøy og tjenestejenta Ingeborg Johannesdatter f. 1826 i Edøy. To år senere fikk Johan og Emilie sitt eneste barn, Karoline, som vokste opp i dette huset.

Folketellingen i 1891 forteller oss at det ble dyrket poteter på plassen, samt at de hadde husdyr og høns, og i 1900 bodde det fast bare to der, nemlig Johan og kona, mens de som hørte hjemme der i alt var hele 10 personer! Seks av dem tilhørte ikke den faste husstanden, mens de fire siste var Johan, Emilie, Karoline og hennes mann Jørgen. Man kan undres på hvordan det var mulig med sengeplasser til alle, men de seks lå nok oppe på lemmen, mens de to parene lå i det aller største rommet nede. Gift husmann Johan Martinussen Gjøstøl døde den 12. des. 1905 av en nyresykdom, og enken havnet etter dette på fattigkassa. Hun døde som fattiglem på Jøa av alderdom den 2. mai 1911.

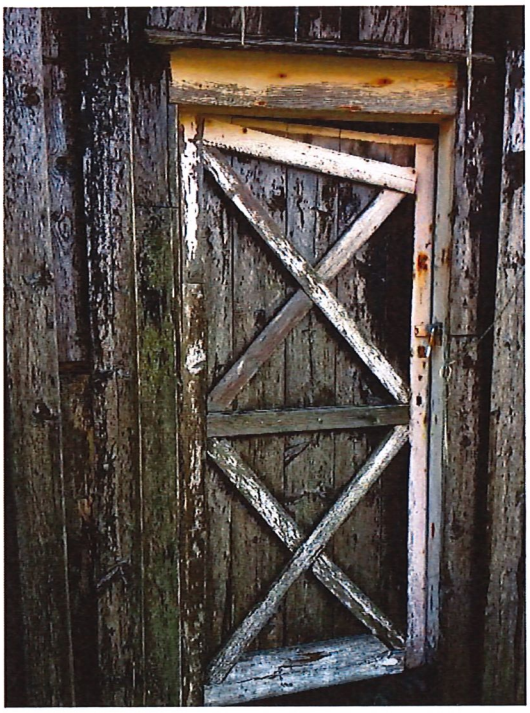

Inngangsdøra.

Det ble dattera Karoline som tok over plassen. Hun ble gift i 1892 med Jørgen Edvard Iversen Stavenes, som var fisker og bodde hos sin forlovedes foreldre ved giftermålet. Han var født i Hemne i 1862 og han og kona tok etternavnet Lie senere. Jørgen Edvard og kona Karoline var betegnet som innerster da de fikk sine to barn i henholdsvis 1892 og 1896; Johan og Inga Marie. At de var innerster betydde at de leide husrommet på Strømøya og ikke hadde noen byksel på plassen. Karoline døde på Strømøya den 6. juli 1906 av magebetennelse, og enkemannen Jørgen døde på Hallarøya to år senere, den 22. april 1908.

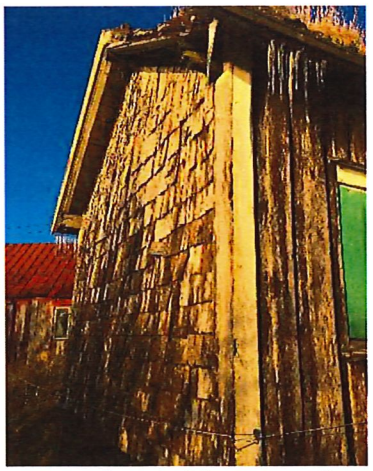

Spontekt sørside var vanlig på hus på Smøla i gamle dager.

I 1919 var det utskifting på Jøstølen, og Strømøya/Jøstøløya ble delt mellom de 4 Jøstøl-gårdene som hadde eiendomsretten til den. I en vegg er det malt

på årstallet 1928, og det kan tyde på at det er først dette året at plasshuset ble flyttet til Vikja på Jøstølen og satt opp som stabbur der.

En kan ennå se hustuftene på Plassen, men ingen tufter etter noe naust. Jorda der husene har stått hører nå til Metterstuå.

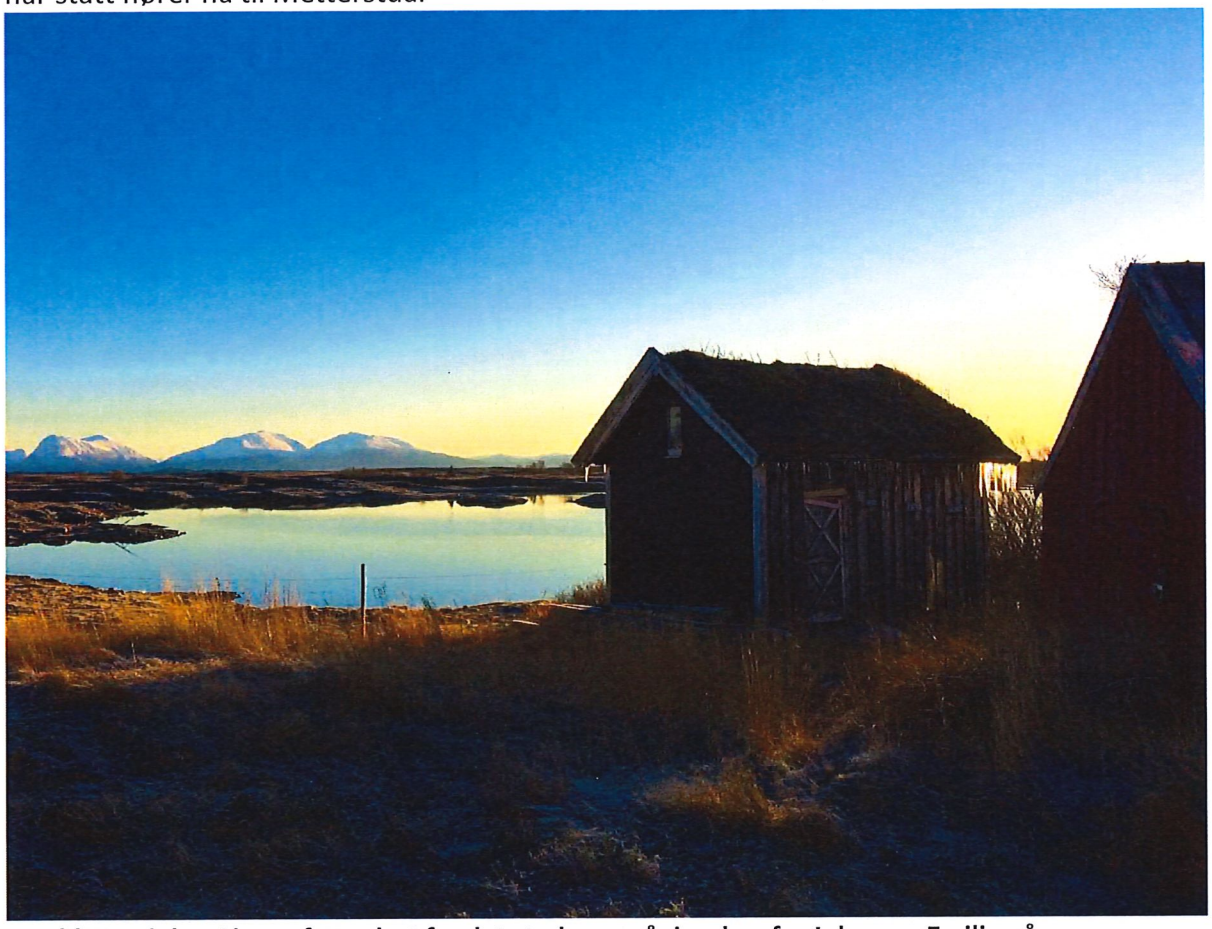

Stabburet i dag. Lite er forandret fra det stod som våningshus for Johan og Emilie på Jøstøløya/Strømøya. Det er to rom i huset, ett til de som bodde der og ett til sauene.

Potetkjellere.

For å holde poteter og andre rotvekster friske, ble det bygd potetkjellere som delvis var under jorda for å sikre en jevn temperatur og frostfrie forhold. Det måtte ikke være alt for tørt eller fuktig. Det var ikke vinduer i potetkjellerne, det var viktig at det ikke bare var en jevn temperatur, men også at det var mørkt. Det kunne være steingulv og vegger av stein eller plank med tak over. Så ble jord og torv lagt godt inntil veggene slik at frosten ikke skulle ødelegge det som var i kjelleren, og så ble det lagt et torvtak over til slutt. Ennå finnes slike potetkjellere her ute, en de fleste av dem står til nedfalls.

Potetkjelleren på husmannsplassen Fredly under Skarpnes, nå til nedfalls.

Innsiden av potetkjelleren i Sygarden, Øygarden på Innsmøla. Forseggjort bue i taket.

Naturen har snart tatt tilbake inngangspartiet til potetkjelleren i Sygarden på Øygarden.

Kvernhus.

I dag er det ingen kvernhus igjen her ute, men i gamle dager var det mange av dem. Smøla har ingen store elver og fosser, det sier seg selv når man vet at det høyeste punktet på øya ikke er over 70 meter. Men små bekker og elvefar er det mange av, og dermed kunne man bygge små bekkekverner eller åkverner. Disse ble brukt til å male korn til mel, og det var en god del dyrking av havre og bygg på øya i gamle dager. Bekkekverna ble drevet av en kvernkall, en loddrett stokk som var koblet til den overliggende kvernsteinen, som gikk rundt, mens den nederste kvernsteinen lå i ro. Nederst på stokken, der vannet traff, var det montert treskovler. Bekkekverna ble plassert der det var størst nedfall i elva, altså der det var litt stryk. Ofte var den plassert på steiner over bekken, eller det ble gravd ei grop med utløp til hovedløpet der kverna kunne stå beskyttet mot flomvann og isvann. I bekker med svært lite vann, ble det oppdemmet for å samle såpass mye vann i flomtiden at det ble nok drivkraft i kverna til å male kornet. Slike kverner ble kalt flomkverner. Vannet ble ledet mot kverna i ei renne av tre, og demninger sørget for en rasjonell utnyttelse av vannet. Atrikkelforarbeidet for Smøla i 1722 forteller oss om åtte kverner som var i drift. Men senere ble det bygget flere, og en av grunnene var nok folkeøkningen.

Sørgardskverna på Skjølberg. Vi ser renna som førte vannet mot kvernkallen. Denne kverna er borte for lengst.

I Smøla-minne for 2015 har Albert Lervik og Magne Bastian Lervik en artikkel om kvernene på Smøla. Det finnes i dag mange tufter, både etter kvernhus og demninger, og det viser at det har vært kvernhus på Skjølberg, Ødegård, Rangnes, Rosvoll, Kuli, Lervika, Nelvika, Teinosen, Bremneset, Indre Roksvågen, Kalldalen, Rokstad, Ytre Roksvågen, Reiråa, Sætran, Hopen, Grunnvågen, Dyrnes, Skomsøyvågen, Fuglevågen og Jøstølen, altså i alle fall 21 bekke- eller åkverner. Det viser oss at ressursene ble godt utnyttet, selv om en del av disse kun ble brukt i flomtiden. Og det viser oss også at det var en ganske omfattende korndyrking på Smøla. Den siste kverna som var i bruk var på Skjølberg, og den er også den eneste vi har bilde av. Men en gang på slutten av 1800-tallet må det ha vært slutt på all kverndrift på Smøla. Reidar Fredly f. 1908, som vokste opp på en plass under Skarpnesset, fortalte dette

fra sin barndom: «Vi hadde til og med korn på «mørnå» (mølla) fra den lille plassen vi eide. Kornet, havre og litt bygg, ble sendt «innpå landet» til mølle. Jeg vet at det har vært kvernhus her på øya også, men jeg kan ikke minnes noen i bruk. I begynnelsen hadde vi ikke så store kornlappene, men senere hadde vi såpass mye at vi lånte trøskemaskin. Trøskingen foregikk nede i naustet. Vi la storseilet til båten «Balder» på «tælet» (naustgulvet) for å samle kornet i det, da gulvet selvsagt ikke var tett. Kornet ble da til havregryn og byggmel.»

Smier.

På et hvert sted i landet vårt har det vært et stort behov for smeder. Smier var det derfor på de fleste store gårder. Dette var ikke store bygninger, men siden de ved bruk var en viss fare for brann, ble de lagt et stykke unna gårdstunet. Egne håndverkere som var opplært i smedyrket var det heller få av, men her på Smøla var det i alle fall en som kom hit i 1865 og bosatte seg her i Grønvika under Ødegård på Innsmøla. Han het Eilert Hagerup Nastad og var fra Straumsnes. Han var utlært smed, helst plogsmed, og ble regnet som den beste plogsmeden på hele Nordmøre. Han satte opp ei smie i Grønvika, der han arbeidet om vinteren, og dro så rundt i distriktet og solgte sine produkter på våren, før onnene tok til på gårdene. Han laget bl.a. rekkverk til Lervikbrua, og også husgerås som f.eks. sukkersakser, kniver, brødskjærere osv. På traktormuseet i Sverkegarden på Edøya er en av hans ploger. Eilert var spedalsk og det er fortalt at han en gang brente bort et stykke av kneet i avlen i smia, men det merket han ikke. Han døde i 1894, og smia ble ikke brukt etter det. Nå er det bare tuftene igjen etter smia.

Den eldgamle smia som tilhørte Sygarden på Jøstølen.

I Sygarden på Jøstølen var det smie helt nede ved sjøen. Berit Gjøstøl (f. 1937) forteller at hennes far, Oskar Gjøstøl, drev smia til eget bruk og solgte ikke noe til andre. Smia lå nede ved sjøen, og på bildet som Anders Beer Wilse har tatt rundt 1930 ser vi smia. Den var

eldgammel og det var en esse til høyre når man kom inn døren. Døren stod alltid åpen når smia var i bruk, og utenfor stod det en trebalje med sjøvann som ble brukt når jernet skulle avkjøles. Det ble fyrt med tennvæske og kull, og det ble trødd på en belg for å få opp varmen. Oskar laget blant annet hallhaker til bruk når han skulle feste stokker til kaia. Oppe på naustlemmen (naustet lå til venstre i bildet) hadde han høvelbenk og ei maskin med store hjul som boret hull i jernet. I smia var det selvsagt en ste (ambolt) og en stor slegge. Smia ble revet etter en stor storm som førte til at smia begynte å bevege på seg, og Oskar var redd for at den kunne skade naustet.

Brygger, naust og fiskesjåer.

Først en ordforklaring. Ordet brygge blir her på Smøla benyttes om en bygning som ligger helt i sjøkanten (sjøboder er også et ord som kan brukes). Det som er karakteristisk med bryggene eller sjøbodene er at fartøyer og båter har tilflott, dvs. at de kan fortøyes helt inntil bygningen, og lossing og lasting kan foregå direkte fra hus til båt eller omvendt. Slike bygninger har det vært mange av her på Smøla og ble brukt til produksjon eller til lagerformål, eller også en kombinasjon av begge. Mange av bryggene har vært svært store og i flere etasjer, og med en utendørs heiseanordning med taljer og blokker til å heise opp eller låre last til båtene som lå rett under.

Naust og brygger på Veiholmen rundt 1900.

Naust er det mange av, til og med husmennene hadde egne naust. Naustet er i en etasje og har bare et stort rom, der man oppbevarer fiskeredskapene, samt gjør alt forefallende arbeide som hadde med fisket å gjøre, f.eks. å egne line. Naustgulvet er løst, dvs. det er ikke spikret fast, dette for å unngå at naustet blir tatt ved stor flo. Og så ble det bygd en kai i forbindelse med naustet. Viktig når det gjaldt/gjelder plasseringen av naustet var at det var dyp nok sjø til at båtene kunne komme til kai. På værene ble det ofte lange rekker av naust der det var dyp nok sjø og der været ikke var på det verste når det blåste opp. Hvenforholdene var viktige.

Fiskesjåene var små, og var oppsatt mest på værene der det ble drevet med klippfiskproduksjon. De ble brukt til å lagre saltfisk og tørrfisk og kunne stå i rekke ved kaia. Noen fiskere, som ikke hadde egne naust, hadde sine fiskeredskaper inne i sjåene.

Havna på Veiholmen i vår tid. Til venstre har vi den stor Rokstadbryggå på Solaklakken.

Tranbrenneri

Tranbrenning var mye utbredt før. Skreilever var et utmerket produkt til å framstille tran, og trana ble brukt både til brensel i tranlampene (kolene) og som impregnering av lær, altså ved skoproduksjon bl.a. Det ble også mye benyttet i maling, og ikke minst var det benyttet som kosttilskudd. Trantønnene ble mye brukt når det gjaldt det siste. Det ble bygget egne tranbrennerier, og pga den store brannfaren ved tranproduksjonen, måtte disse bygningene legges et godt stykke unna annen bebyggelse. I dag har vi bare et brenneri igjen, og det er ikke så mye som vitner om hva det en gang i tiden har vært benyttet til. Dette ligger på Solaklakken på Været på Veiholmen, og ligger nok ikke så langt fra den andre bebyggelsen.

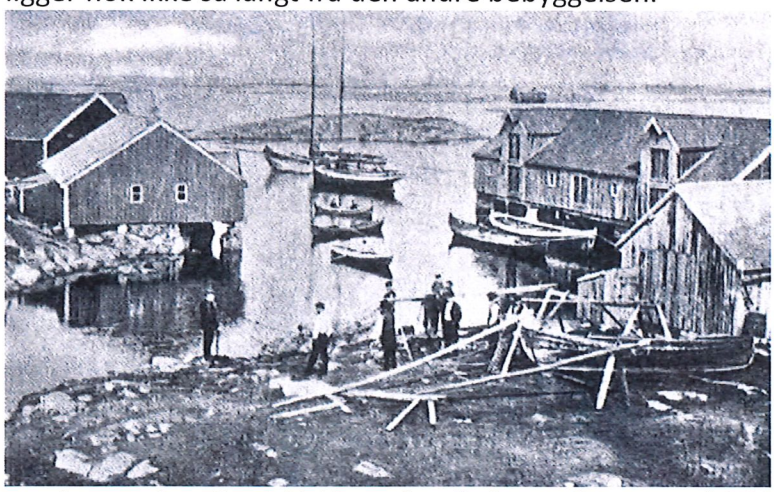

Tranbrenneriet på Solaklakken på Veiholmen til venstre på bildet. Bildet er tatt rundt 1900.

Men dette har nok mer med det å gjøre at det er trangbodd på Været og at det ikke er så god plass. «Brenneriet», som det i dagligtalen kalles er benyttet som underholdningslokale og har også en fast utstilling av gamle ting og bilder.

Brenneriet på Veiholmen på bildet til høyre.

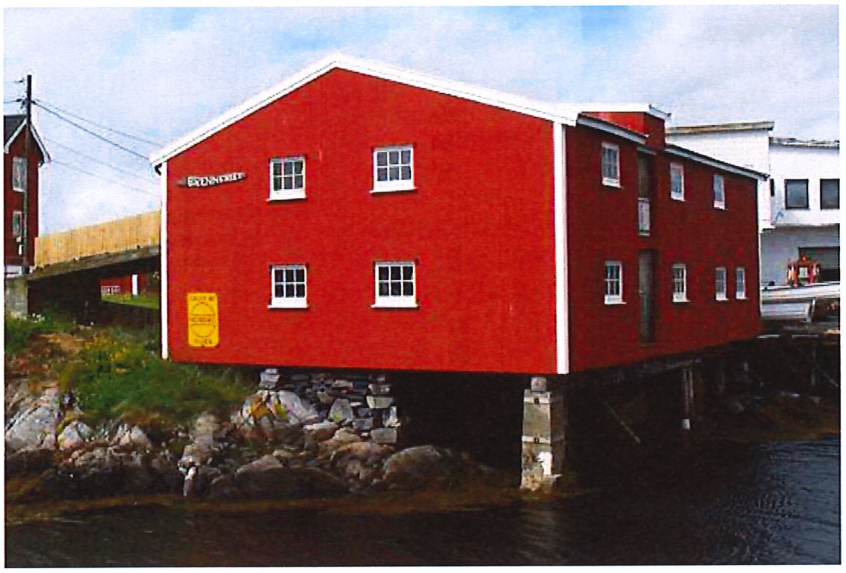

Fattighus, et eget, bortgjemt kapittel.

Som en avslutning når det gjelder hus og bygninger kommer vi ikke unna fattighusene. På 1800-tallet gikk fattigvesenet over i en ny fase. Det ble etter hvert bygd kommunale fattigstuer, eller kjøpt/leid små stuer til dette formålet. De tre sognene her på Smøla, Edøy, Hopen og Brattvær, hadde egne fattigkommisjoner med egne styrer, og det ble besluttet å bygge hjem til de som gikk på forsorgen og som tidligere ville ha havnet på legd. Men her kan vi legge merke til den forskjellen at i Edøy sogn fantes ikke egne fattighus. Det er lett å tenke seg at dette hadde med at de hadde «flere bein å stå på», nemlig et større landbruk enn det var i Hopen og Brattvær sogn, der fiskeriet i all hovedsak var hovednæringen. Stuene var i utgangspunktet ment for familier, ikke enkeltpersoner. De husene som ble bygd var for det meste små, primitive og trekkfulle, men det finnes unntak også når det gjaldt størrelse på husene.

Hopen fattigstyre fikk kjøpt ei rødmalt lita stue som fikk navnet «Petterstuå» etter første beboeren, Petter Hårberg, som i dagligtalen gikk under navnet «Tull-Petter». Han og kona bodde i dette lille huset, og fattigstyret kjøpte huset lenge før Petter og kona hans døde. Det er sagt at tomta til «Petterstuå» var så lita at det bare var så vidt det gikk an å snu ei kiste når en kom utenfor døren.

"Petterstuå" på Hopen.

På Veiholmen hadde også Hopen fattigstyre et fattighus innerst på Været. Huset ble kalt «Nelvikstuå» etter hun som bodde der, Ingeborg

Anna Audensdatter Nelvik f. 1815 fra Nelvika på Innsmøla. Hun gikk under navnet «Nælvik-Injbår» og var kommet til Veiholmen ved et løfte om giftermål. Etter noen år stevnet hun mannen for forliksrådet pga brutt ekteskapsløfte, men det endte med at hun tapte og havnet på fattigkassa. Det blir fortalt at hun skal ha vært svært pen i sin ungdom og hadde friere alt fra 14-årsalderen. Hun vasket seg i melk for å bevare en ungdommelig hud. Det blir også fortalt at når hun var uten mat, pleide hun å stille seg opp i ytterdøra på fattighuset og synge, slik at folk skulle høre henne og synes synd i henne slik at de brakte henne mat. Hun døde i 1899. Fattighuset hun bodde i var på to etasjer og delvis bygd av tømmer og plank. Det var 7, 70 m langt, 3, 70 m bredt og 2, 80 m høyt til raftet, og med never- og torvtak. Og så var det sval på den ene langveggen. Huset var altså ikke så lite. Det forteller oss at det fattighusene var ulike i størrelse noe som vel handler om at tilgangen på rimelige hus må ha vært en av årsakene.

I Brattvær sogn var det til sammen tre fattighus, to små; et på Bærhaugen under Skarpnes, et på Svenskhaugen på Råket, og et stort hus på Skrubbholmen som hørte til under Båtneset, der familier med barn som var «åndssvake» skulle bo. Fremdeles ble det sett på som Guds straffedom og en skam å få slike barn, og derfor skulle de plasseres i hus langt borte fra andre.

"Berhaustuå" lenge etter at den ble flyttet og oppsatt som fjøs på plassen Nordnes under Skarpnes. Bildet er tatt i 1951 og vi ser det gamle fattighuset som til høyre.

«Berhaustuå» som fattighuset på Bærhaugen ble kalt var et lite og trekkfullt hus som var tapetsert med aviser innvendig for å holde på varmen. Det ble den 31. juli 1893 tatt opp branntakst på "*pladsen Bærhaugen under Skarpnes tilhørende Bratværs fattigvæsen (forhen Olaus Kristensen). En stuebygning, ikke tidligere forsikret, opført af laftstømmer, bindingsværk og bord, tækket med bord, nævер og torv, 6,90 m langt, 3 m bredt og 2,90 m høyt, 2 etages; afdelt i stue og kjøkken med lofter over begge, i kjøkkenet 1 indgangsdør og dør til stuen, samt trappe til kjøkkenloftet, hvorfra døråbning til stueloftet, i stuen 2 vinduer, i kjøkkenet 1, og på loftet 1 vindu. I stuen 1 kogeovn med malm. Ingen kjelder.*" Denne stua må ha blitt satt opp en gang i 1870-80-årene og forteller oss om kummerlige forhold.

Det spesielle med dette lille huset var at det var plassert rett over ei bergkløft. Bergkløfta fungerte som bås for «fattigkua», og det er blitt fortalt at varmen fra kua steg opp og inn i huset.

Fattighuset på Bærhaugen ble kjøpt og satt opp som fjøs på naboplassen Nordnes etter 1911. Det er revet for mange år siden, og det er satt opp et uthus på den samme tufta.

Huset på Skrubbholmen ble satt opp av Henning Neerland, og bygd ca. 1884, men overtatt av Brattvær fattigvesen. Vi kan regne med at huset var flyttet fra innlandet et sted. I 1885 ble det tatt opp denne branntaksten på huset: *"En udvendig delvis bordklædt stuebygning af tømmer, planker og bindingsværk, 10,25 m lang, 3,80 m bred og 2,25 m høy under raftet, med tag af alminnelig reisning, tækket med bord og spon. Består af en stue af tømmer i vestre og en af planker i østre ende med mellemliggende gang af bindingsværk, med ialt 3 enkelte fyldingsdøre, 4 hele og 1 halvt fag vinduer, samt 2 enetages kogeovne med brandmure og malmrøre op gjennom loftet ind i lodpiber, 2 i tallet, fra bjelkelaget på spærreloftet er opførte af mursten og går op gjennom taget. Fra gangen trappe til spærreloftet, der er uden afdeling med 2 små vinduer."* Her var det altså snakk om et større hus med plass for flere familier.

Den første tiden bodde det to familier her, hver av dem med en datter som var «abnorm og aandssvag», og noe senere kom det en enke hit med en datter som også ble sett på som mindre begavet. Den ene av jentene ble etter hvert sendt til Thorshaug institutt på Torshov i Oslo, og døde 15 år gammel, den andre jenta var «altid sengeliggende» og døde også 15 år gammel.

I dag er det bare tufter igjen etter fattighuset.

Fjøs

Mange av de gamle fjøsbygningene på de nedlagte småbrukene står i dag til nedfalls. De vitner allikevel fremdeles om en utvikling i byggeskikken her ute. På de aller eldste fjøsene var det ikke møkkakjeller under fjøset, møkka ble kastet ut av en liten åpning i fjøsveggen. Noen fjøs hadde også tilbygd torv- og vedsval. Også når det gjelder fjøsbygninger ble andre bygninger benyttet til fjøs, f.eks. forlatte hus som så ble flyttet og brukt til fjøs.

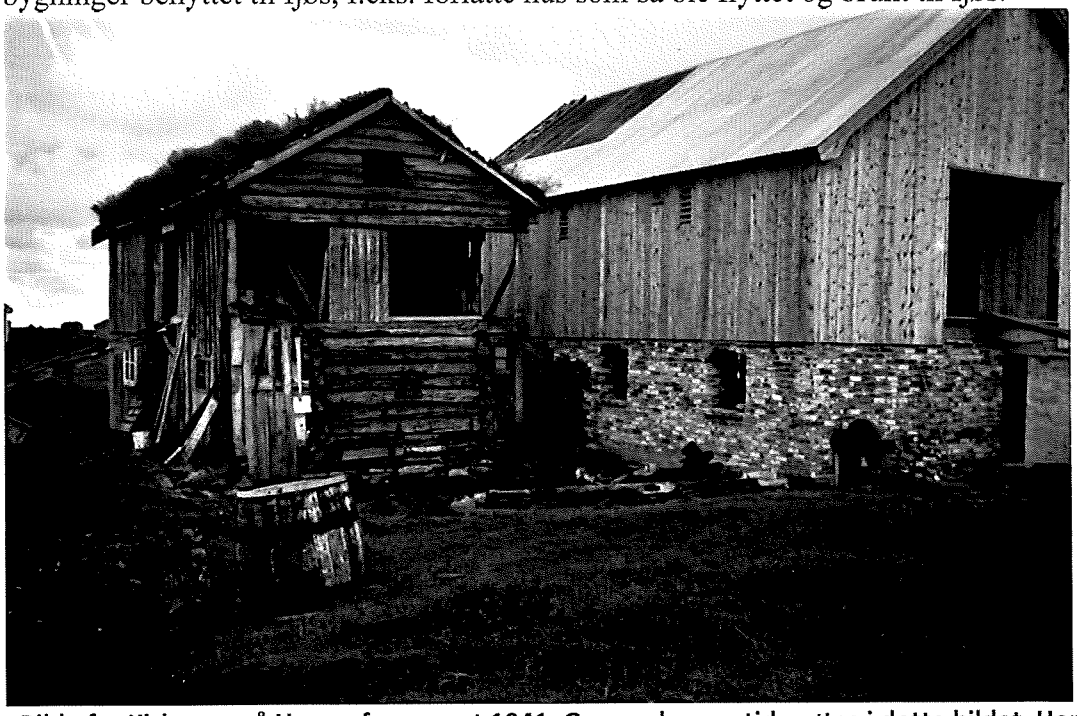

Bilde fra Kirkenes på Hopen fra august 1941. Gammel og ny tid møtes i dette bildet. Her er nyfjøset snart ferdigbygd og det gamle under rivning. I framgrunnen ser vi vasstønna, og ved det nye fjøset ser vi slipesteinen.

I riktig gamle dager var fjøset ofte bare en forlengelse av huset.

Fjøset på Nedre Vollan. Her ser vi møkkaluken der møkka ble hivd ut. Med andre ord, her var det ingen møkkakjeller under fjøset. På dette fjøset er det også tilbygd ved- og torvsval på den ene langsiden. I fjøset her var det tre båser.

Mange av de gamle fjøsene inneholdt også et utedo, samt hønsehus. Altså var fjøset en flerbruksbygning. I fjøset på Nedre Vollan var det også slik. Fjøsene inneholdt også en høylåve over fjøset, med en luke til å kaste høyet ned.

På været på Veiholmen finner vi Smøla museums anlegg Sanden. Her er det også et lite fjøs. Det spesielle med dette fjøset er at det er oppbygd av rekved og på den ene siden plank fra et forlist seilskip. Med andre ord, på det treløse Smøla, og spesielt på de treløse værene ble alt tatt i bruk for å få satt opp bygninger.

Det lille fjøset i Sanden.

Rosvoll prestegård i 2017.

Rosvoll prestegård.

Rosvoll prestegård ligger vakkert til oppe i en bakke i dag. Men slik har det ikke alltid vært. Den første prestegården ble bygd opp av Smølas første sogneprest, den danskfødte Jacob Aarøe, rundt 1749. Men for den senere sogneprest Holck var husene både for små og oppråtnet da han ankom hit den 2. juni 1787 fra Hafslo i Sogn med familie og tjenere. Den temperamentsfulle sognepresten Søren Hagerup Holck brukte en hel side av kirkeboken på å beskrive sitt inntrykk av prestegården omtrent 14 dager senere. Og det var lite flatterende det han skrev om hva hans øyne så. Han skriver den 18. juni:

«Ved Tiltrædelsen til kaldet befandtes allting i største U-orden; Præstegaarden Rosvold var aldeles forraadnet, min formand i Embedet Hr. Pristrop var flyttet derfra et par Aar førend hand døde, med Besætning og Boeskab til Edøe Gaard, og denne med alt Tilbehør var bleven solgt ved offentlig auction til en Bonde, uden at auctionen enten over Gaarden eller dens Besætning og Boehave blev mig tilkiendegivet, da jeg altsaa med min Familie ikke kunde beboe den nedraadnede Rosvold Præstegaard blev jeg nødsaget ganske dyrt at tilkiøbe mig af Bonden Haagen Erichsen Børseth Edøe Gaard i den stand som den var.»

For å drive jorda på prestegården og prøve å sette i stand husene satte Holck en av sine tjenere som var med på flyttelasset fra Hafslo, Guldbrand Johannessen, som var født på prestegården i Hafslo, og som ble gift med en annen av Holcks tjenere, Ingeborg Engelsdatter Kroken, også hun fra Hafslo. Dette gikk bra ei tid, men så ble Ingeborg syk på sinnet, og det gikk raskt tilbake med bygningene på Rosvoll prestegård.

Hvor de første bygningene lå, vet vi ikke sikkert, og de må ha stått tomme ei tid, for etter 1801 måtte Guldbrand gi opp og flytte til sin arbeidsgiver Holck på Edøya

Det «nye» våningshuset til prestegården ble av Augustinus Meldahl Gaarder, som var sogneprest her fra 1813 til 1826, bygd i ei vik helt nede ved sjøen på sørøstsiden av Rosvolløya. De aller første husene var da så ubrukelige at en del av hovedbygningen hadde vært tatt i bruk til høylåve!

I sogneprest Stener Tandberg sin tid var alle husene på prestegården regnet opp; våningshus, borgstue, herrestue, hestestall, grisehus, fjøs, låve, eldhus, stabbur, sjøbu og naust. Men våningshuset var allerede i så dårlig forfatning at den neste presten, Ole Olsen Moe sørget for i 1880 at et nytt våningshus ble reist lenger oppe, tegnet av arkitekt Christian Thams. Og det er denne bygningen som står her også i dag. Man kan regne med at noen av de andre

bygningene som hører prestegården til; borgstua, stabburet, eldhuset og fjøset kan ha vært flyttet på rot fra der de hadde stått før.

Rosvoll prestegård er i dag i Smøla museum sitt eie, men er også mye benyttet av Rosvoll grendalag. Det er flere utstillinger i hovedbygningen og mange aktiviteter der om sommeren, blant annet baking i det gamle eldhuset, som nå er gjort om til bakstehus.

Rosvoll prestegård rundt 1900. Vi ser våningshuset, drengestua, eldhuset og borgstua, stabburet og fjøset. Til venstre i bildet ser vi plassen Klauvvika.

Drengestue.

Det har ikke vært så vanlig med drengestuer her på Smøla. På Edøy hovedgård har det vært ei, og her på Rosvoll. Men i flere eldre våningshus av trønderlåntypen er det en egen del med egen inngang som ble kalt «bårstuå», altså borgstue. Her lå tjenerne, også tilreisende fiskere, på sengebrisker i andre etasje og det var egen inngang til denne delen av huset. Slik var det f.eks. i Sanden på Veiholmen, men også på våningshuset i Valan i Steinsøysundet, ei bygning som opprinnelig er kommet fra Sunndalen og flyttet hit til Smøla av den første brukeren.

Egne hus som drengestuer har vi lite igjen av. Men på prestegården på Rosvoll har vi altså ei. Borgstua og drengestua var beregnet som overnattingssted for tjenerne, og i 1865 finner vi

at det var hele 11 tjenere i prestegården, fem unge gutter og seks jenter. Drengestua ble brukt til overnatting av de mannlige tjenerne, drengene.

Den gamle borgstua var en forlengelse av eldhuset som står her nå, og ble revet ned og solgt til Samuel Rosvoll som fraktet tømmeret til Skjølberg, der det ble lagt rett over veien for der Kristian Schjølberg bor i dag. I sogneprest Kjellevolds tid ble eldhuset brukt til garasje, og i den sammenhengen ble bakerovnen fjernet. Siden borgstua var bygd sammen med eldhuset som var prestegårdens «grovkjøkken», kan vi gå ut i fra at det var her, i borgstua, at de kvinnelige tjenerne lå. De måtte tidlig opp å sette i gang med matlagingen, og da var det praktisk at de lå der.

Vi ser at så sent som i sogneprest Tandberg sin tid var det også en herrestue her også på Rosvoll. Dette pleide å være en til dels stor bygning, for dette var prestegårdens representasjonsbolig. Ved visitaser bodde biskopen her, og også andre geistlige og embetsmenn kunne bo her når de var på besøk. Herrestuen er for lengst borte.

Eldhuset på prestegården.

Eldhuset til prestegården er nå for tiden brukt til bakerhus, slik det også var i gamle dager. Og siden eldhuset var prestegårdens grovkjøkken ligger det i nær tilknytning til fjøsbygningen. Dette pga at det var i bruk når det var slakting.

Skoler.

I lang tid var det omgangsskole her på Smøla, dvs. at læreren reiste rundt og holdt skole i private hus, der barna samlet seg. Ofte var det på prestegården at elevene fikk undervisning, men dette var bare de barna som sognet til Edøy sogn. Det første skolehuset vi vet om her på øya må imidlertid kalles en privatskole. Den er nevnt i et skifte etter Niels Hanssen Steen i Steinsøysundet allerede i 1686. Der står det nevnt et skolehus; «*een liden stue eller skolehuus med tre vinduer*», reist av Niels selv for sine seks sønner. I det samme skiftet står det også om noen bøker «*hvor udj børnene Informeres*», altså skolebøker. Enken Margrethe Gabrielsdatter Røegh gikk med på at det daglig skulle «*giøres stor omkostning, med klæder, foeder og skolegang, sampt skolemester til dennem at holde*». Denne private skolen ble nok ikke brukt etter at barna til ekteparet var blitt voksne og reiste fra Smøla.

Et lite dypdykk om de første lærerne.

Klokkerembetet og skolemesterembetet ble i gamle dager ofte slått sammen, altså var skolemesteren også klokker. Ved skiftet etter sogneprest Sebastian Pristroph i 1785 nevnes «*Klokker-Enken Ane Kiærulf*». Hun bodde «*paa Præstegaarden i et Lille Kamer*», og i skiftet går det fram at hun eide en seksringsbåt, en ti år gammel kjøre-okse, en svart kjole med vest og en sølvlenke. Det var det hele! Ane eller Anna Nilsdatter Kjerulf var den «*avgagne klokker Joen Bjørnsøn Nordstrøms Enke*». Jon var både klokker og lærer, og var omkommet på sjøen på en reise til Brattværet i 1782, altså for tre år siden. Jon var først gift med lærerdatteren Ingeborg Lucasdatter Grønfur fra Svendsvika på Tustna. Hun døde i 1773, 38 år gammel. Hennes far, skolemester Lucas Colbensen Grønfur, som døde 76 år gammel i 1757 var lærer i Edøy prestegjeld. Han var kommet til Smøla fra Stryn i Nordfjord. Hverken Jon eller Anna hadde barn i noen av sine ekteskap.

Anna Nilsdatter Kjerulf var kommet til Smøla fra Oppdal og var enke da hun kom hit. Hennes første mann, sersjant Ole Halvorsen Bjerke, som hun ble gift med i 1751, døde 4 år senere, og hun avhendet gården Bjerke i 1756. Nå bodde hun altså som enke på prestegården på Rosvoll, og vi kan følge henne litt i dette skiftet. Det kommer fram at hun hadde lånt den avdøde sognepresten 2 tønner korn samme året som han døde, og skulle få betaling «*in natura*». Men avlingen slo feil dette året, både her til lands og i utlandet, kommer det fram i skiftet. Dette førte til at det «*ej strak til Vinter-føde for den store flok av menesker, som Sal. Hr. Pristroph havde i sit huus, antaget deels af Nødvendighed, deels af Medlidenhed, og som man ej kunde blive af med førrend til neste Foraar*». Dette førte til at det ble kjøpt korn «*efter daværende Christiansunds Priis 4 Rdl, som sees af kjøbmand William Leslies & Companies Regning*». Så ved slutten av skiftet er det kommet med et ord til angående klokkerenken, nemlig «*Den fattige klokkerenke*». Og det står at hun «*forlod sin plads og flyttede til Edøe*». Noen betaling for de «*2 Tønder Sædehavre*» som hun hadde lånt presten, kunne hun se langt etter. Allikevel levde hun helt til januar 1801, da hun døde 80 år gammel.

Det viser seg her at lærerlønningene var ikke så mye å leve av i den første tiden, i alle fall ikke for enkene etter lærerne.

Ved skiftet etter Elias Helberg i 1777 får vi greie på hvem lærerne var i denne tiden. Ole Arntsen «Skolemester», bosatt på Kyrhaug, var med «til hjælp og opvartning» under skiftet, han var hjelpelærer i Edøy sogn, dvs. at han underviste den delen av barna som bodde på innersida av Smøla. På Tustna var det Arnt Svendsen Indresæter (før bosatt i Alsvika) som var lærer for Tustna og den delen av Halsa som lå under Edøy prestegjeld. For Brattvær og Hopen var det Anders Isaksen som var skoleholder. Men, som vi også vet, allerede i 1732 ble det i en bispevisitas bemerket at det på Brattværet og Veiholmen var to «*aldrige piger*» som var lærerinner, på Brattværet var det klokkerdatteren Gejrtrud Jensdatter, hun som fungerte på Veiholmen var det ikke oppgitt navn på. Klokker og lærer Jon Bjørnsen Nordstrøm er også nevnt i skiftet, han var lærer i Edøy sogn og bodde på Straumen. Som klokker var han mye med presten på hans båtreiser, og det er nok slik at Ole Arntsen Tyrhaug måtte trå til som lærer når han var borte i embets medfør.

Ellers er å ta med at flere av lærerne hadde navn som viser at de ikke var innfødte smølværinger. Elias Width og Jens Fredriksen Feldenhagen har navn som vitner om at de var kommet utenfra, som den tidligere Lucas Grønfur fra Stryn. Noen av dem kan ha vært med prestene som kom til Edøy prestegjeld som huslærere for prestens barn.

De gamle skolehusene.

Omgangsskolen varte lenge, og selv om det i 1827 kom en ny skolelov som sa at egne skolehus skulle bygges også på landsbygda, skjedde det ikke noe her på Smøla. Ve en innskjerpelse i 1860, og først ca. 10 år etter dette ble de første skolehusene bygd på værene, Brattværet og Veiholmen. Nå var også lærerne bedre rustet enn tidligere, de var utdannet fra egne seminar (lærerskoler) og ikke selvlærte som tidligere.

Skolen på Veiholmen var 11, 60 meter langt og 8, 20 meter bredt. Inne var det ei skolestue med fast bokskap, kateter, 2 veggtavler og 8 pulter med 4 plasser for hver. Ellers var det en gang, lærerkammers, stue og kjøkken for lærerfamilien.

Første med den nye sognepresten Ole Olsen Moe, som kom hit i 1879 begynte det å skje noe. Han fikk bygd ny prestegård (den nåværende), men var også en ihuga pådriver for å få bygd skoler. Han holdt møter rundt om i kretsene, og i hans tid som prest, i alt 7 år, ble det bygget 7 skolehus. I følge «*Beretning om Edø folkeskoler for femaaret 1901-1905*» ble det oppført 2 skolebygninger i perioden 1865-70 (Brattværet og Veiholmen) og 11 mellom 1883-1896. Det går fram at alle av dem er godt vedlikeholdt og tidsmessige. «*Det er kredsen, som har bekostet opførelsen med bidrag af amtsskoleklassen!*»

Per Skartnes, som var den første ordfører i Brattvær sogn, skrev dagbok, og tok også med noe om skolebyggingen i Skarpnes krets:

«14. mai 1881: Besluttet i dag i et møde hos D. Raaget, holdt af presten, at bygge os skolestue.»

Møtet ble altså holdt hos Daniel Råket i den gamle stua på Slettet på Råket, og sogneprest Ole Olsen Moe var nok pådriveren. Og nå skjedde det noe fort.

«15. mai 1881: Også møde i dag angaaende skolehuset, holdt af mig.»

«16. mai 1881: Skrevet 4 breve angaaende skolehuset og dets kjøb.»

«26. mai 1881: I dag møde angaaende skolestuen. Vi blev enige om at bygge den på Vollan mod paa Damhaugen før, da det befandtes, at Vollan var langt at foretrække baade hvad pladsen angaar og bekostningen ved opførelsen af huset.»

Så gikk det over et år før saken igjen kom på bordet:

«1. sept. 1882: I dag havde vi møde og behandlede skolehussagen, nemlig den udnevnte kommites. Det er nu kommet til, at vi kun har at besørge huset opbygd.»

«15. okt. 1882: Ikveld blev vi enige med Nils Sæterøy om, at han skulde sætte op skolestuen vor i fuldt ferdig stand, foruden 2 ovner, for 1100 kroner.»

«27. des. 1882: I dag møde paa Raaket om skolehuset og angaaende tilvejebringelse af penge. Stedet blev som før.»

Nå var plasseringen endelig bestemt til Råket. Og skolen ble nok oppbygd i 1883, men da bare tømmerdelen med småskolen. Senere ble skolen påbygd også til storskole.

Først i 1884 hører vi om skolen igjen i dagboken:

«24. sept. 1884: I dag var det opbygelse i skolehuset, og jeg var der. Det var Ole Løvolden som talte, og han havde ogsaa i oppdrag at tale afholdssagen og modtage, om nogen vilde indtegne sig.»

Siste gangen skolehuset er nevnt i dagboken er fire dager senere:

«28. sept. 1884: I dag havde vi møde i skolehuset om forskjellige ting vedk. husets bekostning og opførelse. Det blev en varm debat mellom Gaustad, Neerland, mig og flere om dashuset og malingen. Gaustad maatte tilstaa; at han havde feil og gjordt galt ved at han tog 14.10 mere for dashuset end foreslaat og ligeledes

Råket med skolehuset omtrent midt på bildet. Fra Widerøes fotosamling 1963.

Rangnes skolemuseum i 2018.

malede huset indvendig efter egen foranstaltning uden at spørge kredsen tilraads.»

Råket gamle skolehus er for lengst revet.

Men ennå (i 2018) er det en del av de gamle skolehusene som ble bygd på slutten av 1800-tallet som står, men de har andre funksjoner. Rangnes skole, som ble bygd i 1893, er gjort om til skolemuseum. Et annet skolehus, som ble bygd på Kuli ca. 1915, står også. Før den tid var det omgangsskole i nølstua både i Sygarden og nølstua i Nigarden på Kuli, forteller Tore Kuløy (f. 1947). Etter det ble eldhuset i Bortistuå benyttet til skole, før det altså ble bygget ei egen lita skolebygning.

Fra Rangnes gamle skole.

Inn i nyere tid.

Jordhyttene på Frostadheia.

Selskapet «*Ny Jord*» ble stiftet i 1908 under navnet

«*Selskapet til Emigrationens Indskrænkning*». Dette pga at utvandringen til Amerika skjøt ny fart på begynnelsen av 1900-tallet. Bare her på Smøla var det mange som søkte lykken «*over there*», den viktigste grunnen var å komme seg ut av fattigdommen. Og her på Smøla var det store, sovende vidder på Frostadheia, som kunne dyrkes opp og gjøre øya grønn. Å «*gjøre Norge grønt*» var den direkte grunnen til at organisert bureising ble en nasjonal satsing. I 1915 ble navnet endret til «*Ny Jord, Selskap til landets indre kolonisasjon og emigrasjonens innskrænkning*», dette ble senere til «*Selskapet Ny Jord*».

Her på Smøla ble det startet opp i begynnelsen på 1930-årene. Og det ble bygd veier som det første prosjektet. I 1935 kom det en stor flokk med arbeidsløse ungdommer fra de store byene, slik også året etter. Dermed skjøt veiarbeidet fart.

Første bureiseren, Kristian Dyrnes, bodde i et stort telt, og det var flere som bodde i seildukstelt det første året, fra våren 1930 til jul samme året, «til håret frøs fast på puta», som en sa. Men året etter bygde de fleste jordhytter som de bodde i. Jordhyttene var lunere og mye mer stabile enn teltduken, som kunne bli flerret av i høststormene, men fuktig og utrivelig var det. Jordhyttene ble brukt sommers tid i den første tiden, mens bureiserne var hjemme om vinteren og drev fiske. I jordhyttene trivdes jordrottene, og en gang ble Peder Klinge bitt i det ene øret av en slik jordrotte. Om nettene krydde det av rotter, rundt dem og over dem, slik at nattesøvnen ofte ble avbrutt av rottekrig. I disse jordhyttene bodde de fleste et par år. En og annen slo seg sammen og reiste seg ei trehytte som de flyttet inn i, men mange måtte nøye seg med jordhytte i flere år. Et nygift ektepar bodde i en slik hytte, og det fortelles at en dag kona stod og stekte potetkaker, kom rotta og stjal dem etter hvert som hun stekte.

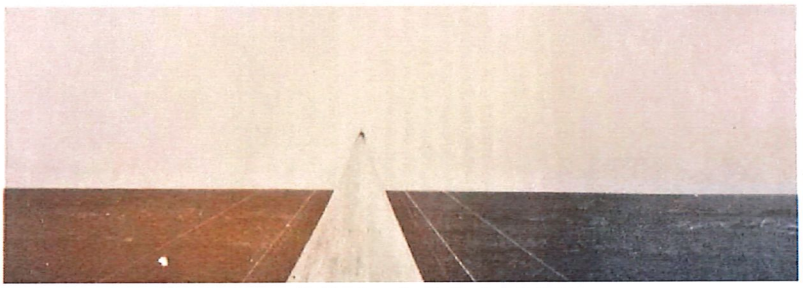

Seildukstelt på Ny-Jords-feltet i 1935.

Jordhytta til Marie og Linus Holmen. Fra venstre; ukjent, Linus og Marie Holmen og ukjent. Framme har vi barna Olai, Ellen og Liv.

Det ble brukene som lå nærmest Nordvika som først ble opptatt. De første bureiserne var kommet direkte fra fiskerbåten og visste ikke hvordan de skulle dyrke myrjorda. Derfor ble det mye prøving og feiling i den første tiden, med misvekst og dårlige avlinger. I 1938 ble så forsøksgården Moldstad bygd, der det ble forsket på årsakene til de dårlige avlingene og mangelsykdommene på dyra. Kanalbygging og drenering var også et stort arbeid som ble drevet på Frostadheia.

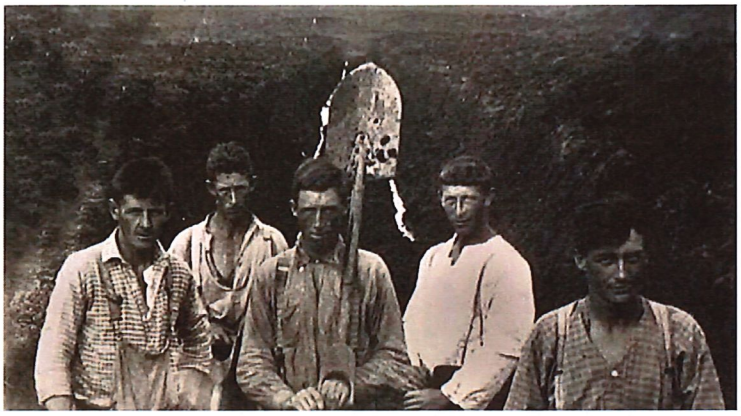

Kanalbygging på Frostadheia.

Jordhytta til familien Andresen på Frostadheia. Andresen kjøpte bureisingsbruket "Dølstad" i 1931. Fra venstre; Andreas, Johan, Ole, Dagny og Margit.

Etter som tiden gikk, ble det funnet årsaker til misvekst, og det ble satt i gang tiltak som gikk på tilføring av næring til den vannsyke myra og litt etter litt ble «prærien» på Smøla til fruktbar og grønn mark og eng. Og etter hvert kom det opp skikkelige hus, fjøs og uthus. Heldigvis finnes det ennå bilder av jordhyttene som var på Frostadheia og som vitner om en tid som vi i dag knapt kan forstå at noen holdt ut. I bygdeboka bind 11 står det mye om dette fra side 495.

Frostadheia (Ny Jord) i 1963. Fra Widerøes fotosamling. Smølas grønne lunge.

Husflytting i nyere tid.

Av Kåre Løvik. Her er også med lange utdrag fra hans artikkel i Smølaminne 2013.

I begynnelsen av denne omtalen om bygninger på Smøla står det om flytting av hus til det skogløse Smøla. Men dette har også blitt gjort i nyere tid. Men måten å flytte husene på var annerledes før, da tømmerstokkene i husene ble merket, tatt ned og fløtet utover til øya vår. Vi kan ta et eksempel: Huset i Innigarden i Vikan er over 200 år gammelt. Kirsten Glasøy (f. 1953) forteller at huset, ei trønderlån, er kommet fra Hemne, der huset ble brukt til bårehus/overnattingshus/kirkelosji for folk som kom langveis fra for å komme seg til kirken, det være seg til gudstjenester, barnedåp, konfirmasjoner, vielser eller gravferd. Det hendte ofte at de ble overrasket av uvær så de ikke kom seg hjem igjen, og da ble dette huset benyttet til overnatting til været bedret seg. Huset ble kjøpt, tatt ned stokk for stokk og flyttet til Innigarden i Vikan rundt 1874 av den første eieren av gården, Thore Olsen Tørriset, opprinnelig fra Tingvoll, som tidligere var landhandler på Oterholmen.

Denne måten å flytte hus på var folengst et avsluttet kapittel da Arvid Løvik drev med sine husflyttingsprosjekter og flyttet husene slik de stod.

Etter hvert som sentraliseringen skred fram her på Smøla, begynte folk, som bodde langt unna både veier og skoler, å tenke på og flytte. Det offentlige oppmuntret til dette ved å gi flyttebidrag til dem som ville komme seg nærmere sentrale strø. Og mange av dem ville

gjerne ha med seg husene sine, enten de stod avsides til på selve fast-Smøla, eller de stod på øyer som etter hvert ble fraflyttet. Og ekspertisen når det gjaldt å flytte hus var ikke så langt unna. På Kyrhaug bodde bygningsmann og flytteekspert Arvid Løvik (1914-2001), opprinnelig fra Stoksund i Sør-Trøndelag, men gift med Lilly Olausen fra Kyrhaug og hadde sønnene Kåre og Svein.

Det første husflyttingsprosjektet Arvid var med på var et hus som rundt 1954-55 ble flyttet fra Fruhamnbukta på Kyrhaug og over sjøen og til Rokstad. Husets eier var Jørgen Tyrhaug. Det var Magne Width som ledet prosjektet, og Arvid lærte nok en god del hvordan man skulle flytte et helt hus sjøveien. Og han perfeksjonerte denne viten helt til fingerspissene.

Det første huset Arvid regisserte flyttingen av selv var huset til Ragna Hannasvik, enken etter Oskar Hannasvik, som var omkommet på sjøen en tid i forveien. Husflyttingen foregikk høsten 1958. Huset, som gikk under navnet «Solvang», stod på Hestøya, og skulle flyttes sjøveien inn til fast-Smøla. I flytteperioden bodde Ragna i en liten kjellerleilighet på Innsmøla skole, mens de nye murene til huset, som etter flyttingen fikk navnet «Solstrand», ble klargjort. Hun var ansatt som pedell på skolen.

Huset til Ragna Hannasvik på vei ned mot sjøen.

Kåre Løvik forteller: «Flyttefolkene var, foruten min far Arvid, Johannes Meek og meg selv.

Huset skulle flyttes helt på en flåte, og Arvid fraktet verktøy, som vinsjer, jekker, taljer og ikke minst bolter og kraftige festemidler fram til huset på sin egen motorbåt.

Huset bestod av en kjeller, hovedetasje og loftsetasje. Det var kort avstand til et plant strandområde med sandbunn. Murpipen ble demontert med slegger. Før transporten til stranden startet, ble bygningen jekket opp fra grunnmuren og to kraftige tømmerstokker montert på tvers under huset. Disse ble festet til bjelkekonstruksjonen med jernhaker og båndstål. Deretter ble huset dratt sidelengs bort fra grunnmuren og forsiktig senket ned til bakkenivå og plassert på to

Huset trukket bort fra grunnmuren.

lange, kraftige planker med tilnærmet firkantprofil. Disse var underbygget med mindre trekonstruksjoner og skulle tjene som husets «jernbaneskinner», av oss benevnt som slisker.

Her er huset underveis. Racerbåten til Knut Kuløy stod for slepingen, mens en annen båt lå bak.

Så startet transporten av huset ned til sjøen. Det var nå plassert på sine slisker ved siden av grunnmuren. En stropp av vaier ble lagt rundt huset i høyde med bjelkelaget og vinsjen plassert mest mulig riktig i forhold til retningen huset skulle transporteres. Vinsjen ble festet med bolter i fjellet. Deretter ble det strukket vaier gjennom blokker av stål, som igjen ble festet til stroppen rundt huset og til vinsjen. To mann, jeg og Johannes, startet å sveive på den manuelle vinsjen. I forkant hadde vi smurt sliskene med tilgjengelig smøremiddel, som var levertran. Vi kalte det leverdrakse. Dette var fiskelever lagt i tønner for langsom forråtnelse til tran, og det luktet mildt sagt ikke godt. Kanskje unødvendig å fortelle at vaskemaskina til min mor Lilly fikk kjørt seg i denne perioden.

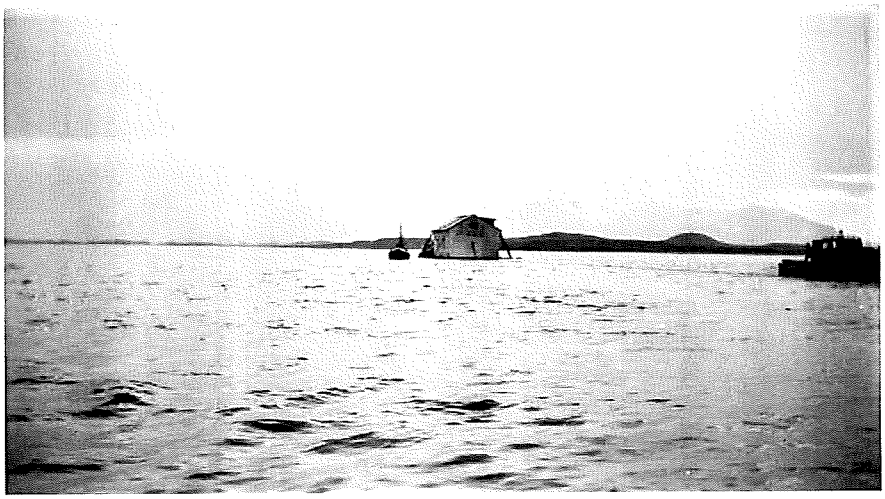

Huset på slep på åpent hav.

Omsider stod huset plassert i fjæra, og bygging av flåter kunne begynne. Vi valgte å bygge to flåter, som hver bestod av cirka 30 tomme oljefat, bundet sammen av et rammeverk av trekonstruksjoner og båndstål. Dette ble utført mens det var fjære sjø. Etter hvert som sjøen flødde, og flåtene fikk oppdrift, ble de skjøvet under de to tømmerstokkene som var montert på tvers under huset, en flåte på hver side av husets lengderetning. Nå var vi inne i den mest spennende fasen av prosjektet. Ville flåtene gi tilstrekkelig oppdrift? Ville huset flyte slik vi hadde beregnet og håpet? Sjøen flødde og etter hvert ble huset løftet opp fra sliskene og vi kunne puste lettet ut.

Nå kunne slepingen av huset starte. To båter, hvorav den ene var den flotte båten til Knut Kuløy, som gikk under benevnelsen racerbåten, deltok i transporten fra Hestøya til

Huset på Brattholmen (Navnlausholmen) skal flyttes til Stensøya i 1959. Husets eier var Konrad Strømskag. og deltakerne i prosjektet foruten Arvid Løvik, var sønnen Kåre, Trygve Rokstad og Odd Holm. Her er huset fjernet fra grunnmuren.

Gjennomføringen av dette prosjektet fikk god omtale, og snart fikk Arvid Løvik henvendelser fra flere som ønsket å realisere tilsvarende tiltak. I løpet av cirka 10 til 15 år ble det flyttet et førtitalls hus, noen kortere eller lengre strekninger på land, men de fleste fra holmer og inn til fastlandet. Flere på Smøla, og på Hitra og Averøya. Personlig deltok jeg ved 12- 14 av disse oppdragene.

Trettneset. Da vi nærmet oss målet, var det mange skuelystne som ville følge ekvipasjen den siste delen av slepet. Ungene ved Rangnes skole hadde fått fri for å se på begivenheten.

Deretter begynte den møysommelige landsettingen, og transporten av huset fra fjæra til sin nye grunnmur, som stod ferdig oppført. Omvendt rekkefølge i forhold til sjøsettingen.

Huset på Brattholmen på vei mot sjøen. Mens husflyttingen foregikk bodde familien i Mastua på Gjelbergsøya i ca. 2 måneder.

I tillegg til disse spesielle oppdragene utførte Arvid sitt egentlige yrke, bygging og restaurering av hus. Han hadde en spesiell interesse for eldre og verneverdige bygninger. Han

Til venstre: Snart sjøsetting på Brattholmen, her venter de på floa. Dette var den mest kritiske fasen og stressfaktoren var høy.

restaurerte blant annet tak og tårn på Edøy gamle kirke, utførte renoveringen av Edøy kirke på Innsmøla, Sanden gård på Veiholmen. gammelskolen i Trettvika og bygninger på Rosvoll prestegård.»

Husets siste timer på Brattholmen. Nå kan slepingen snart begynne.

På 60-tallet var det snakk om å flytte Brattvær kirke i Skarpneset til Vollan, men dette ble det ikke noe av, kanskje mest pga den siste kneika, den bratte Vollabakken. Dermed ble risikoen for høy og prosjektet skrinlagt.

Kåre Løvik forteller: «Mener det var tre hus som ble flyttet fra holmer til fast-Smøla og ett som ble flyttet kortere strekning på land. Fra holmer: Hestøya, Orholmen og "Navnlausholmen" eller Brattholmen. På land var det huset til Torbjørn Skjølberg som ble flyttet ca. 20 meter fra fylkesveien. Ellers ble tre hus flyttet en sommer på Hitra. Ett fra Edøya (samme navn som Edøya ved Smøla) til Kvenværet. De to andre også til Kvenværet. Mye detaljer som stedsnavn, navn på oppdragsgivere og deltakere har dessverre gått i glemmeboka (det er tross alt ca. 60 år siden dette ble utført). Men noen trofaste "slitere" deltok ved de fleste oppdrag. Nevner spesielt Trygve Rokstad, Arvid Vean, Odd Holm og Jonas Lervik. På noen av oppdragene deltok blant annet Gjermund Rokstad, Lasse og Per Olausen, Johannes Meek pluss noen andre.

Ingen mangel på slepebåter.

Som sagt, vi brukte manuell vinsj med vaier på trommelen. To mann sveiva. En vaier-stropp var lagt rundt huset i høyde med bjelkelaget. Mellom vinsjen og vaierstroppen ble det benyttet to stål-taljer, av samme type som ble brukt til opptrekk av større båter. Vinsjen var festet til berg/fjell med bolter og

Huset på vei inn Stensøyvågen.

Ankomst Stensøya fra Brattholmen.

vaierstropper. Når huset skulle plasseres på flåtene ble det skjøvet det siste stykke med hydrauliske donkrafter. Husflytting besto av tungt arbeide fra morgen til kveld og det var ingen 8 timers dag. Ved sjøsetting og landsetting var det flo og fjære som bestemte døgnrytmen, gjerne to døgn uten søvn. Men vi "overlevde" alle mann og spenningen med jobben overskygget alt slitet. Etter hvert ble vinsjen drevet av en luftavkjølt bensinmotor og vi slapp den tunge sveivingen.

Det var taljer med 3 eller 4 hjul (litt usikker på antallet). Også usikker på tyngden, men det måtte to mann til å flytte dem. Taljene gav stor "utveksling" slik at trekk-kraften taklet de største husene og de bratteste kneikene. Beregning av bærekraften/oppdriften av flåtene ble nok skjønnsmessig vurdert. Til flåtene til huset på Brattholmen ble det benyttet ca. 40 oljefat mens det til det største huset som ble flyttet på Kvenværet ble benyttet ca. 90 fat. Bygging av flåtene tok også sin tid. Først bygging av rammeverket, deretter ble alle spuns i oljefatene skrudd av, tettet med tjæredrev og smørefett, skrudd på igjen, fatene buksert på plass under rammeverket og hvert enkelt festet til rammeverket med to stk. bandjern. Heldigvis var bærekraften tilfredsstillende for alle prosjektene.

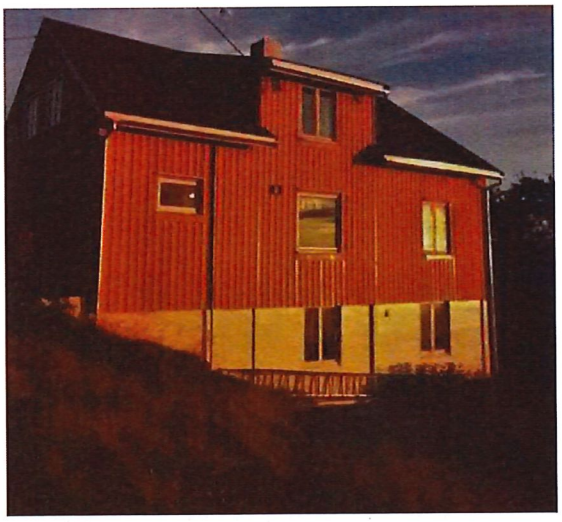

Huset fra Brattholmen der det fremdeles står på Stensøya.

Tidsbruken for hvert enkelt prosjekt varierte ganske mye. Det var spesielt avstand og terrengformasjoner fra huset til sjøen og det samme fra sjøen til den nye grunnmuren som avgjorde tidsrammen. Men jeg mener det dreide seg om fra 4 til 8 uker

Vi bodde i huset hele tiden mens flyttingen pågikk. Måtte venne oss til at sengene sjelden sto i water. Middagen ble

Også større hus kunne Arvid Løvik flytte. Her et hus eid av Jørgen og Nils Edø på Hitra. Dette huset skulle flyttes fra Edøya på Hitra og inn til Kvenvær sentrum. Her på vei mot sjøen.

kokt på parafin-primus og det hendte at ballgryta havnet i golvet.»

Ufattelige bilder å se er dette i alle fall. Tar med noen få bilder av husflyttingsprosjekter utenfor Smøla også. Her fra flytting av hus fra Edøya i Kvenværet på Hitra og inn til sentrum. Man må regne med at værvarslinga ble fulgt nøye med på.

Huset til Jørgen og Nils Edø på vei mot Kvenvær sentrum.

Huset til familien Antonsen fra avsidesliggende sted på Hitra på vei mot Kvenvær sentrum.

Dette huset ble flyttet en kortere strekning ved Aure sentrum. Fra venstre; Gjermund Rokstad, Trygve Rokstad, Arvid Løvik, Steinar Tyrhaug og Ivar Tyrhaug.

Her er alt gjort klart til husflytting av Kveldro på Nedre Orholmen til Stensøya i 1966. Eiere av huset var Dagmar og Nils Arnfinn Reitan, og etter flyttngen fikk huset navnet Sjøtun.

Forsamlingshus.

Gjelberg skytterhus, «Skottheim».

Det har vært og er, flere skytterhus her på Smøla, men her skal vi omtale bare et av dem, nemlig skytterhuset til Sørsmøla Skytterlag.

Skytterlaget var stiftet allerede i 1899, og etter hvert kom det opp et skytterhus i utmarka til Gjelberget, utskilt fra bnr. 1 og bnr. 8. Dessverre er styreprotokollene ikke å finne.

Gjelberg skytterhus i 2016, bygd ca. 1946-47. Fotograf: Magne Gjernes.

I 1939 finner vi to leiekontrakter utskilt nettopp fra disse brukene. Den første, fra bnr. 1, lyder slik: *«Leiekontrakt, hvorved Anne Dorthea Gjelberg (ugift) bortleier til Sørsmøla Skytterlag grunn til anlegg av skytebane i d. gårds utmark. Årlig avgift kr. 4,- og leietid 20 år, for øvrig på nærmere betingelser, dat. 21/4, dbf. 14/9, grbf. 14/10-39.»*

Den andre lyder slik: *«Leiekontrakt, hvorved Kristian Austheim bortleier til Sørsmøla Skyttelag et areal, stort 15 x 20 m av utmarken hvor lagets skytterhus står, samt nødvendig grunn til opparbeidelse av skytestandplass. Likeledes gis rett til å ta nødvendige materialer hertil, samt rett til nødvendige adkomstveier. Leietiden er 20 år og den årlige leie kr. 3,- for øvrig på nærmere vilkår, dat. 22/4, dbf. 23/8, grbf. 22/9-1939.»*

Kristian Vestheim (f. 1932) forteller at det ganske riktig stod et gammelt skytterhus først på stedet. Men etter krigen ble det behov for et nytt skytterhus. Det må ha vært bygd ca. 1946-47, for Kristian, som var med på å blande sement, var i konfirmasjonsalderen da han var med på dette. Martin Gjelberg var primus motor, og kjørte sand med hest og vogn, og så ble det støping og bygging på dugnad, der bl.a. Henning og Daniel Stensønes, John Brun og Peder

Ersnes var med. I 1956 fikk skytterlaget skjøte på eiendommen for kr. 50,-, og eiendommen fikk navnet Skotthaug.

Gjelberg skytterhus i 2016. Fotograf: Magne Gjernes.

Innvendig i skytterhuset ble det dekorert med malerier på veggene av Otto Holm. Det ble holdt skytterstevner, og da var det mye folk og mye øvelsesskyting. Det var skyttergraver, både 100 meteren, 300 meteren og 600 meteren, og Kristian Vestheim husker at han var med og merket oppe i skyttergravene da.

Martin Gjelberg må nevnes spesielt. Han var født i 1895 og var ugift. Sammen med broren Gustav drev han gården på Gjelberget. Martin var HV-områdesjef i Smøla HV-område i 14 år, og hadde løytnants grad. Han var en svært god skytter og var formann i Sørsmøla Skytterlag i ca. 25 år. Han vant mange pokaler i skyting, og var en ildsjel når det gjaldt skytterhuset. Søndagene tok han med seg noen ungdommer og dro til skytterhuset, der han skjøt på skytterbanen. Ungdommene var med for å sette opp merker. «*Vi hørte godt smellene*», sier Elisabet Gjelberg Eide, og fortsetter: «*Når det ble arrangert skytterfester tok også onkel Sivert Bæverfjord turen fra Jøa og til skytterhuset, for dette ville han være med på!*

Veggmaleri i skytterhuset, malt av Otto Holm, som var en søstersønn av Martin Gjelberg.

Martin Gjelberg til høyre med medaljer og børse. Til venstre øverst en pokal med denne påskriften: "Sørsmøla sktls vand.pr. 1923-27 Martin Gjelberg" og på pokalen under står det: «Sørsmøla skt.l 1899-1939». Disse, samt flere pokaler, eies i dag av brordatteren Elisabet Eide.

Jøstølen ungdomshus.

Av Rannei Botten.

Huset eies av ungdomslaget U.L.Framtia som ble stiftet i 1897.
Framtia var et ungdomslag for kretsen fra Spellvarden, Tranøya, Ringsøya og Kalsholmen i sør til Jøsundet og Klakkavågen i nord.

Året 1900 bestemte laget seg for å anskaffe fane. Materialer ble innkjøpt, og tre av lagets kvinner påtok seg å sy fanen. Det var Randine Gjøen, Johanna I Gjøstøl og Beret Gjøen. Fanen ble malt av Nikolai Gjøstøl og 10. juni 1900 ble fanen avduket.

For å klare å bygge huset, ble det innført en "fiskeskatt". Hver mann som var medlem av laget og som drev vinterfiske, skulle gi en skrei for hver 100 skrei han fikk på sin lott i det kommende vinterfiske. Skreiprisen var regnet ut til 32 øre pr fisk!

Huset stod ferdig i 1915. Innvielsesfesten ble holdt søndag 14.november 1915 og 150 mennesker var tilstede da formannen i laget, P Strand ønsket velkommen.

Han sa blant annet: *"Dere ser at huset er oppført på en høy og værhård plett, men til gjengjeld har vi et fritt og vidt utsyn, intet stenger for øyet, og vi har for oss en skjønn natur, og jeg håper og ønsker at dette vil virke slik at alt som er godt og edelt, vil trives i dette hus, til hygge for oss selv og våre omgivelser".*

Nikolai Gjøstøl født i fra Sygarden på Jøstølen har malt sceneteppet, kulissene og som nevnt også fanen. Det var på et av sine besøk i hjemlandet han malte sceneteppet og kulissene i ungdomshuset. Han døde i 1935. Se mer om ham lenger nede.
Kilde: Smøla minne 1973-74.

Fanen fra 1897, malt av Nikolai Gjøstøl.

Jøstølen ungdomshus omtrent midt i bildet, Widerøe 1963.

Ungdomshuset er et av de best bevarte ungdomshus i Møre og Romsdal. Da filmen om Erik Bye, «Giganten» skulle spilles inn ble dette ungdomshuset valgt som innspillingssted, da de ønsket et godt bevart hus fra tidligere tider.
Her hadde Erik Bye sin siste offisielle opptreden før han døde!

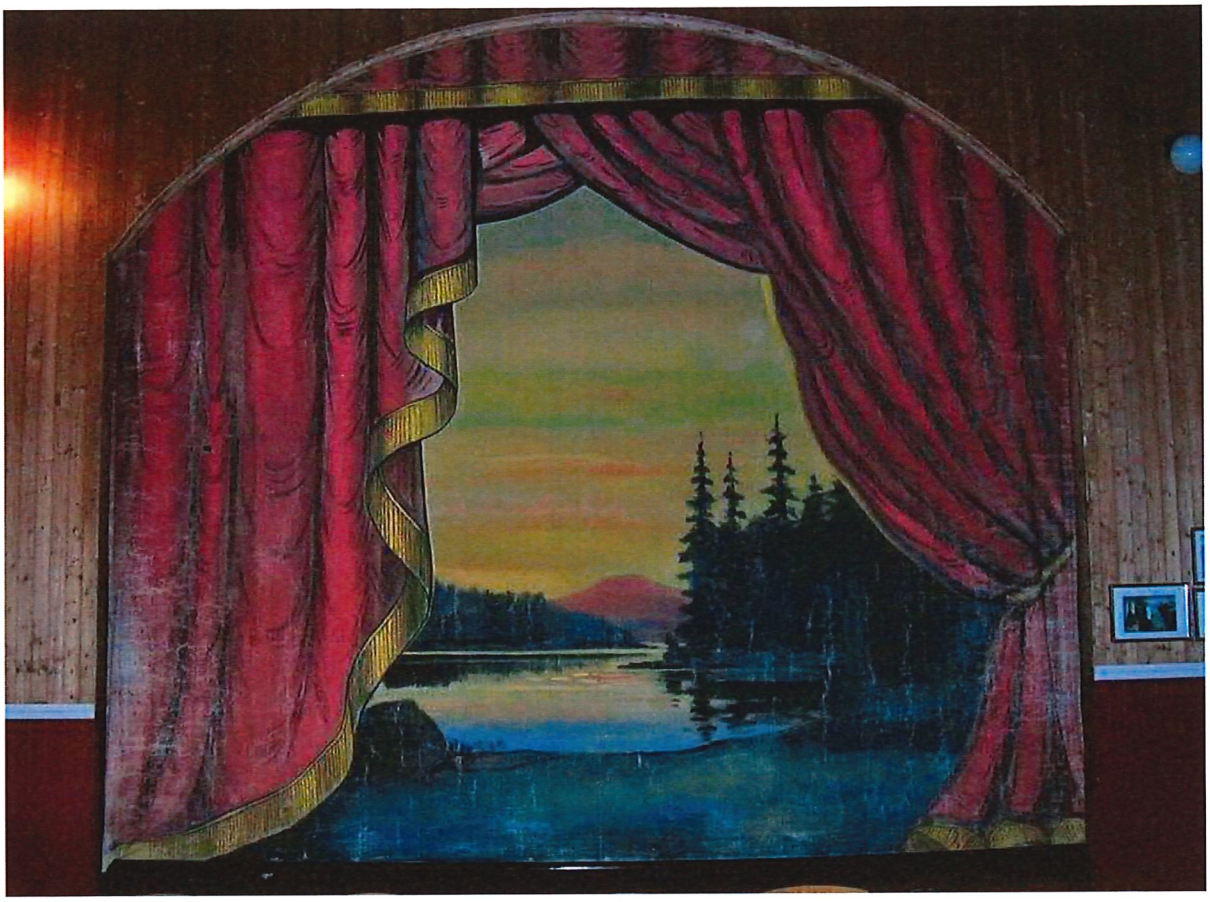

Sceneteppet, malt av Nikolai Gjøstøl.

Ungdomshuset ligger i ei lita bygd med 25 fastboende, ungdomslaget har 35 medlemmer med stort og smått.

Laget har holdt huset godt vedlike, men det største løftet vi må ta, er å legge om det gamle skifertaket. Slik som vår økonomiske situasjon er i dag klarer vi ikke dette uten støtte utenfra.

Alternativet er å legge et tak som ligner på skifer, men det blir selvsagt ikke det samme som det flotte taket vi har nå.

Huset er ikke fredet, men det ligger i Sør-Smøla der store deler av området har vernestatus. Sør-Smøla landskapsvern område grenser inn til Jøsundet.

I 1995 ble Sør-Smøla tildelt årets kulturminne.
I begrunnelsen står det at området får denne prisen for sitt kulturlandskap og bebyggelse og får at dette kulturmiljøet blir tatt vare på.

Nasjonalkomiteen for den norske kulturminnedagen delte ut prisen.

Jøstølen ungdomshus.

U.L.Framtia var et ungdomslag for kretsen fra Spellvarden, Tranøya, Ringsøya og Kalsholmen i sør til Jøsundet og Klakkavågen i nord. Stort sett alle disse øyene er i dag fredet.

Vi mener at dette ungdomshuset som våre forfedre bygde, bør holdes vedlike slik det var. Det dokumenterer en historie som forteller om samhold og samarbeid i ei tid da det ikke var overflod av penger og materielle goder.

Steinsøysund bedehus, «Klippen».

Av Julius Dalseth

Den store salen i Steinsøysund bedehus, med løvsagarbeidene til Ingebrigt Dalseth.

Steinsøysund bedehus, «Klippen», ble innviet i 1932. Flere bedehus ble bygd på Smøla fra ca. 1930 og utover, og når en tenker på vanskelige økonomiske tidene som da rådde, blir det hele svært beundringsverdig.

Det var en strek trang til å ha et eget gudshus i de ulike bygdene som var drivkraften, slik var det også i Steinsøysundet. Vinteren 1927-28 gikk det en sterk kristen vekkelse over bygda, der svært mange av de unge ble omvendt til Jesus. Guds redskap var emissær Jonas Uri fra Norges kr. Ungdomsforbund. Ungdomsforeningen som da ble stiftet står som eier av huset.

Allerede samme året ble nok planene om eget bedehus drøftet, og det ble antydet at byggesummen kunne bli ca. 1500 kr. Dette var nok vel optimistisk, for den endelige summen kom på 3650 kr., dette var nok et stort beløp i disse vanskelige økonomiske åra.

Det var en del diskusjon om plasseringen av huset, men det endte med en plass omtrent midtveis i skolekretsen, på eiendommen til Magnus Bækken.

Til bygget er det brukt 3 toms planker, levert av Enge Bruk i Valsøyfjorden. Det ble satt opp av dyktige lokale snekkere, som gjorde et svært godt arbeid. Materialene ble tatt i land på Trø-skaget, 6-700 m unna, og båret til byggeplassen. Men arbeidet ble visst utført uten noe kny! I referatboka, leser vi søndag den 14. august, at det ble holdt møte hos Erika Sundet. Der står det bl.a.: *«Spørgsmål om di skulde forsøke å få til en Rømegrøt til arbeidskarene. Da de nu for lenge siden hadde fått på Taket på huset. Enstemmig vedtatt».* Tekkegrøt var vanlig i denne tiden, så det var viktig å få til!

Dekorasjonene i Steinsøysund bedehus.

Disse må nevnes spesielt. Ingebrigt Dalseth (1902-1962), se Smøla bygdebok nr.11, s.133 og 352, utførte arbeidet til bedehusets innvielse 4. nov. 1932. Dette arbeidet i kryssfiner fant han motivet til i et (misjons)blad. Mottoet var «korset stod skjult blant løv i det fjerne».

Dette var nok et møysommelig arbeid, men med stor tålmodighet og godt håndlag med løvsag klarte han det på en utmerket måte.

Vinteren 1965 ble storsalen i bedehuset malt, slik også dette arbeidet til Ingebrigt. Til da var det umalt. Når det gjelder resten av dekorasjonene i fronten av møtesalen, er det usikkert hvem som utførte dette, men det var svært dyktige snekkere lokalt i Steinsøysundet, så det var nok en eller flere av disse som utførte dette flotte abeidet. Det er kanskje tatt utgangspunkt i korbuen i Hopen kirke, som har samme utforming, bare noe større.

Nærbilde av noen av dekorasjonene i korbuen.

Det var også lokale snekkere som utførte byggingen av bedehuset.

Åpningsfesten var fredag 4. november, på bededag. Sogneprest Rangnes holdt innvielsestalen, og det var sang av Veidholmen musikklag. Det var utsendinger fra Ungdomsforbundet ved kretssekretær O.E. Torske og formann Th. Øverland. Fra Indremisjonen møtte

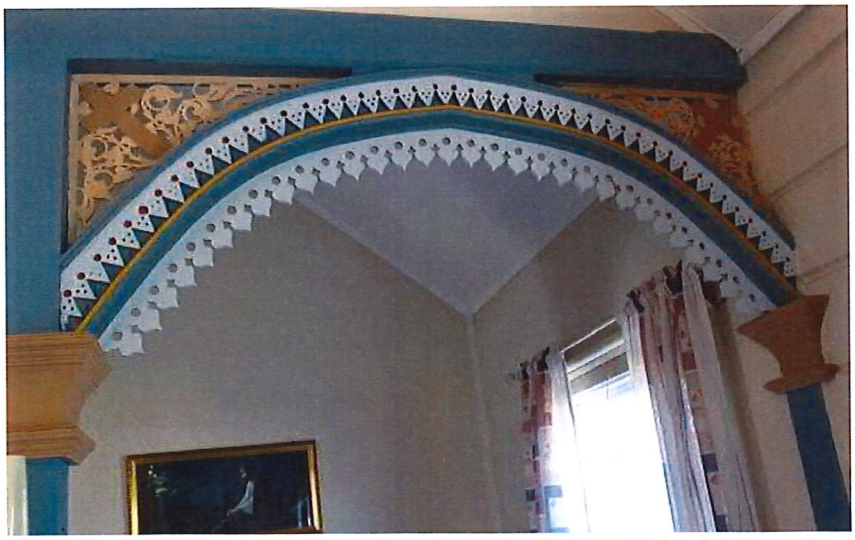

Et flott og møysommelig arbeid, her fra en av sidekorbuene.

emissær Kr. Grimstad. En redegjørelse over huset ble foretatt av hus-komiteens formann, Ingebrigt Dalseth.

Særlig de første åra var det stor møteaktivitet, med jevnlige foreningsmøter, møtereferatene fra den tiden er svært fyldige. Ellers har det vært drevet søndagsskole i bedehuset, litt i 1930-åra ved Albert Hammer, på midten av 50-tallet ved Henny Lervik og fra 1966 til 1991 ved Per Gjevik og Julius Dalseth. Nå er søndagsskolen drevet av Bjørg og Julius Dalseth som holder dem hjemme i heimen sin.

I alle år har det vært besøk av utsendinger fra mange kristne organisasjoner. Vi husker dem alle med glede. Den blinde sangforfatteren Mathias Orheim var i alt tre ganger, sist i 1955. Vi husker ham vel spesielt for hans mesterlige spilling på glass.

Nødvendig vedlikehold og moderniseringer har selvsagt blitt gjennomført, vinteren 1965 ble storsalen oppusset og fikk nye vinduer. På slutten av 70-tallet ble det påbygd toaletter og garderobe, nytt tak ble pålagt først på 90-tallet. Siste nye tilvekst er nytt el. piano, det ble tatt i bruk den 26. februar 2004. Dette var mulig takket være en stor pengegave fra en utflyttet dame fra bygda, Ellen Harang. Bedehusforeningen, som er støtteforening til huset, har ellers sørget for innkjøp av nødvendig inventar av forskjellig slag.

Steinsøysund bedehus en kald vårdag i april 2018.

Bedehuset har vært brukt til ulike arrangementer hele tiden. Forskjellige lag og organisasjoner har fått leie huset, men fortsatt er den viktigste bruken det at Guds Ord blir forkynt der.

Et sitat fra prologen til 25-årsjubileet uttrykker det slik: «....må bedehuset «Klippen» få tjene Herrens sak.» Det er ønsket også i dag!

Nikolai Gjøstøl.

Lenger framme, under Jøstølen ungdomshus, finner vi Nikolai Gjøstøl nevnt. Vi har hatt kjente kunstnere her på Smøla og en av dem er Daniel Hagerup som det er skrevet en bok om. Mindre kjent er nok maleren Nikolai Gjøstøl, enda han har etterlatt seg flere kunstverk her på Smøla enn Hagerup. Vi tar med utdrag av en artikkel om maleren Nikolai Gjøstøl som er skrevet i Smøla-minne i 2008 av Einar Wikan under tittelen «130 år siden et av Smølas største malertalenter ble født: Nikolai Gjøstøl», med litt flere opplysninger fra meg, Kjell Fredly.

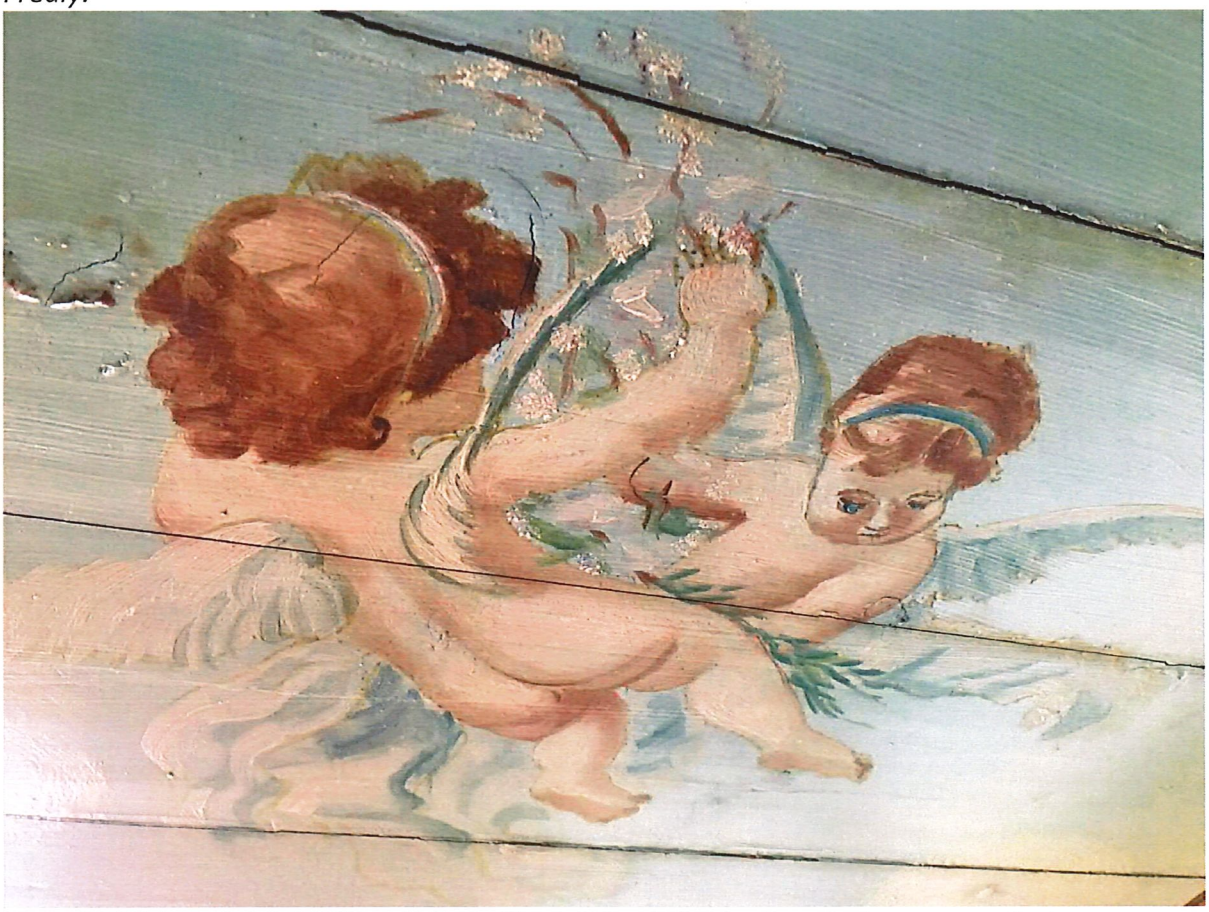

Takdekorasjon på Uthaug i Vikan. Her er det puttier (små engler) som er motivet.

Nikolai Gjøstøl var født i Sygarden på Jøstølen den 20. febr. 1878. «Hans aller første amatørmessige malerier henger i barndomsheimen på Jøstølen, og allerede her kan en se hans inspirasjon fra natur og friluftsliv. Etter å ha forsøkt å bygge opp en karriere i Norge, bestemte han seg» i 1902 å reise til Amerika. Vi finner hans utreise fra Kristiansund dette året, og reisemålet var Michigan, og det står lakonisk at han var «*uten arbeide*» da han entret Amerikalinjen. Men han kan ikke ha vært lenge i Michigan før han dro til Minnesota. «I Amerika tok han etternavnet Olsen» og ble der gift den 16. juni 1908 i Hennepin i Minnesota med Lena Eline Olsdatter Ulvan f. 10. okt. 1890 fra Fillan på Hitra. De bosatte seg i Hennepin og fikk flere barn. «Kunstnerblodet er også videreført i de neste generasjoner:

Del av tak- og veggdekorasjon på Uthaug.

Sønnen Arthur var en kjent og mye brukt barytonsanger i Minnesota, mens barnebarnet Carolyn Brunelle i dag er en kjent, profesjonell billedkunstner i USA.

Nikolai Gjøstøl kom tilbake til Norge i to korte perioder, og i hans siste opphold i «gamlelandet» bodde han på Smøla.» Dette må ha vært i 1922, for dette året finner vi gift maler «Nicolay Gøstøl» sin utreise fra Norge og tilbake til USA med Bergensfjord den 27. juni. Når det gjelder hvor han bodde da han var på Smøla, står det «Heimdal».

«Han utførte da en rekke oppdrag: Bl.a. i heimehusa på Jøstølen, på Kuli og hos Lars Bremnes på «Uthaug» i Vikan. Oleiv og Einar Næbb Wikan kjøpte eiendommen Uthaug etter Lars Bremnes sin død i 1930-årene, og dagens eiere er Vigdis og Gunn Wikan.

På malerier som fortsatt finnes både på Kuligarden og på Jøstølen, synes malerens skarpe øye for detaljer og landskap. I Vikan er Uthaug brukt til feriehus. Husa har vært modernisert flere ganger, men veggmaleria er fortsatt i forbausende god stand. Vakre dekorasjonsarbeider og malerier pryder både dører, tak og vegger, og er fortsatt verdige minner fra malerens flotte livsverk.

Andre synlige arbeider etter Gjøstøl er bl.a. sceneteppet og kulissene som henger i ungdomshuset på Jøstølen.

Flere malerier er tatt vare på i hjembygda. Men det er i USA han har etterlatt seg sitt kunstneriske livsverk, kunne etterslekta (som var på Smøla i 2003) fortelle. Både blant overklassen, i flere teatre, forretningsbygg og kirker malte Gjøstøl direkte på veggene – slik han hadde gjort det heime på Smøla.

Utsnitt av maleri på Uthaug.

Motiv over dør på Uthaug.

I Minnesota ble han en høyt respektert kunstner. Men både de vanskelige tidene i Norge under oppvekst- og ungdomstida, samt kampen for å etablere seg i en ny verdensdel, tærte kraftig på hans helse.

Den livsglade familiefaren fikk slite med tunge depresjoner, og døde brått, bare 57 år gammel i 1935.» Han døde i Hennepin i Minnesota den 14. oktober. Kona Lina Olsen døde samme sted i mai i 1983.

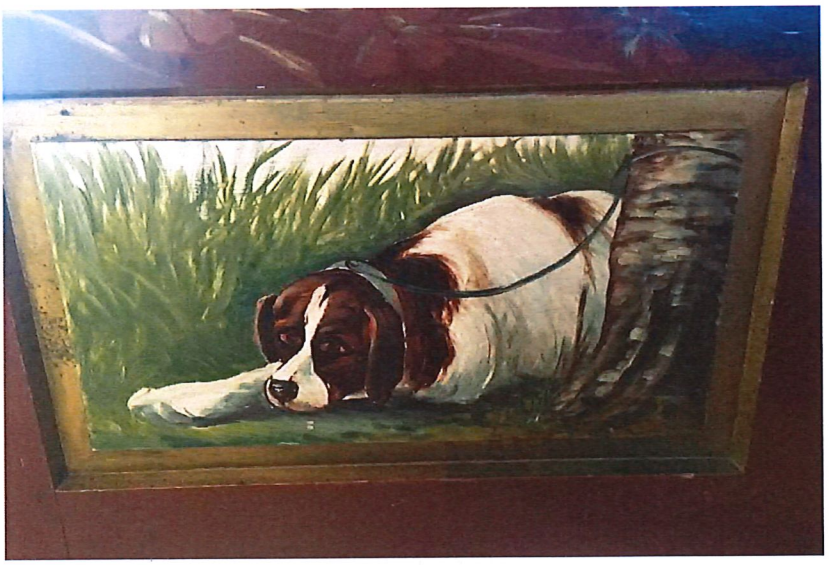

Detalj fra Uthaug.

«I ettertid vil det være en oppgave, for kulturens skyld, å få denne interessante maleren og hans kunst mer kjent blant nye generasjoner smølværinger. Både på Jøstølen og på Kuli, samt i Vikan har dagens beboere mange ganger åpna husa for å vise interesserte de flotte kunstverka etter Nikolai Gjøstøl».

Motiv på dør på Uthaug i Vikan.

Etterord.

Smøla kommune er en rik kommune når det gjelder kultur. Her ute har vi alt fra gravhauger, Kulisteinen, Edøy gamle kirke, ja egentlig fornminner helt fra steinalder til nyere tids bygninger er representert på øya.

Vi er en utkantkommune, men en kommune med en spennende og innholdsrik historie. I dette tilbakeblikket har vi konsentrert oss om bygninger som har vært, og bygninger som ennå står. Det blir som en tidsreise, der vi som gåsa når den om våren kommer til Smøla, tar noen landinger hist og her. Mye kunne ha vært skrevet om andre bygninger, og det har vært forsøkt både å få tak i bilder og historier, men responsen har delvis uteblitt. Dermed står vi igjen med dette produktet over som får representere Smølas historie i tekst og bilder.

Så skal vi huske på at ei kulturminneplan skal rullere og utvikle seg hele tiden. Vi er 1. generasjon når det gjelder dette, dermed kan det og skal det stadig tilføres nye ting.

I begynnelsen begynte jeg med et bilde av tribunene på Gurisentret, mot Edøy gamle kirke. Som en avrunding vil jeg ta med et bilde fra første året det kjente utespillet «Fru Guri av Edøy», skrevet av Peggy Kristine Kruse, ble framført på den gamle ærverdige Edøygården, og der vi ser den gamle bårstua på gården i bakgrunnen.

Fra "Fru Guri av Edøy" i 1990 på Edøytunet, med den gamle bårstua i bakgrunnen. Det er morgen på Edøygården og Tore av Kuli, spilt av Ole Kolmann Johnsen, hilser på Fru Guri av Edøy, spilt av Gøril Haukebø. Utespillet ble skrevet som en hyllest til den 800 år gamle Edøykirken.